

Szczepan Kalinowski

AWF J. Piłsudskiego w Warszawie Filia w Białej Podlaskiej

Rola administracji w propagowaniu legendy Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w latach 1918-1939

Legenda jest formą świadomości społecznej, gdzie o kształcie przeszłości decyduje selekcja wątków, a te ukształtowane w odpowiedzi na oczekiwania odbiorców nie zawsze są zgodne z prawdą historyczną¹. Mamy wtedy do czynienia z ubarwieniem prawdy, co jednak czyni ją bardziej sugestywną i pociągającą². Legenda Józefa Piłsudskiego stała się istotnym elementem jego życiorysu. Przeżyła bohatera i wywierała ważny wpływ na postawy kolejnych pokoleń Polaków. Marszałek miał nie tylko adherentów, ale też licznych przeciwników, którzy eksponowali jego błędy i przywary³.

Po odzyskaniu niepodległości wokół Komendanta I Brygady powstał obóz piłsudczykowski - formacja polityczna posiadająca własną mityczną świadomość grupową. Przeżyła bohatera i wywierała ważny wpływ na postawy następnych pokoleń Polaków⁴.

Niełatwo jest pisać obiektywnie o Piłsudskim. Wybitny badacz najnowszych dziejów Polski, prof. Janusz Pajewski, znamienne stwierdził: „Jakże bogata osobowość tego człowieka, jakże bogata i różnorodna jego działalność i jak trudno historykowi postać tę zrozumieć, ocenić i właściwie przedstawić czytelnikowi”⁵. Źródłem legendy była osobowość Komendanta – zawsze działała na wyobraźnię, rozpaliała namiętności, budziła zaciekle spory. Jedni będą umniejszać jego zasługi,

¹ F. Ziejka, *Złota legenda chłopów polskich*, Warszawa 1984, s. 14.

² W. Wójcik, *Legenda Piłsudskiego w polskiej literaturze międzywojennej*, Katowice 1986, s. 23.

³ Sz. Kalinowski, *Udział partii i organizacji politycznych Południowego Podlasia w tworzeniu „białej” i „czarnej” legendy J. Piłsudskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Międzyrzecki”, t. XXXVIII-XXXIX, 2008 r., s. 165-196; por. I. Pannenkowa, *Legenda Piłsudskiego*, Poznań 1923.

⁴ P. Hauser, *Mit Józefa Piłsudskiego. Narodziny i trwanie legendy*, [w:] *Dzieje polityczne, kultura, biografia-styka. Studia z historii XIX i XX wieku ofiarowane prof. Zbigniewowi Dworeckiemu*, red. L. Trzeciakowski i P. Matusik, Poznań 2002, s. 181.

⁵ J. Pajewski, *Postać dziejowa Józefa Piłsudskiego*, w: *Józef Piłsudski i jego legenda*, red. A. Czubiński, Warszawa 1988, s. 7.

a inni udowadniać, iż był męczennikiem sprawy narodowej, „człowiekiem wieku”, zapowiedzianym przez Adama Mickiewicza numerem 40 i 4, wskrzesicielem Polski⁶.

Proces kształtowania się legendy Komendanta w regionie rozpoczął się podczas I wojny światowej i trwał przez cały okres międzywojenny⁷. Promocja legendy Marszałka osiągnęła apogeum po zamachu majowym w 1926 r. Szczególną okazją, aby wyeksponować zasługi Naczelnego Wodza, były obchody rocznic: wymarszu „Kadrówki” z krakowskich Oleandrów do Kielc – 6 sierpnia 1914 r., Święto Niepodległości – 11 listopada, Święto Wojska Polskiego – 15 sierpnia i przede wszystkim imienin Józefa Piłsudskiego – 19 marca. Do utrwalenia legendy Marszałka wykorzystano rocznice 10-lecia niepodległości w 1928 r., 10-lecia pokonania Armii Czerwonej w 1930 r. oraz okres żałoby po śmierci J. Piłsudskiego w 1935 r. Szeroki zakres uroczystości był możliwy przy współpracy administracji państwowej i samorządowej z organizacjami społecznymi, przede wszystkim Związkiem Strzeleckim i związkami kombatanckimi zrzeszonymi od 1928 r. pod nazwą Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny.⁸ W miejscowościach, gdzie stacjonowały garnizony Wojska Polskiego, oprawa tych świąt była najokazalsza⁹. Legenda J. Piłsudskiego w powiecie radzyńskim tylko po części kształtowała się spontanicznie. O jej zasięgu decydowały przede wszystkim przemyślane zabiegi propagandowe podejmowane przez zwolenników Marszałka, skupionych w obozie belwederskim, potem po zamachu majowym w 1926 r. – sanacji (BBWR, OZN)¹⁰.

Imieniny Józefa Piłsudskiego – 19 marca

Pierwszy raz imieniny Józefa Piłsudskiego publicznie obchodzono w 1914 roku, uroczystość zorganizował Związek Strzelecki we Lwowie. Impreza odbyła się w restauracji „Nawtuły”, a jeden z uczestników wspominał, że na prośbę solenizanta K. Sosnkowski umiał czas grą na fortepianie¹¹. W czasie wojny 19 marca 1915 r. wypadł podczas walk pozycyjnych nad Nidą. Świętowano we dworze Juliana Zubrzyckiego w Grudzynach¹². W następnym roku imieniny obchodzono także na polu walki. Żołnierze podarowali Brygadierowi szablę¹³. W 1917 r. wydano ulotkę *W dniu Imienin*

⁶ P. Cichoracki, *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka J. Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918-1939*, Kraków 2005, passim.

⁷ Sz. Kalinowski, *Szlakiem Legionów po Podlasiu*, Biała Podlaska 2002, s. 34-46.

⁸ Tenże, *Marszałek Józef Piłsudski w życiu społecznym Międzyrzecz Podlaskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Międzyrzecki”, t. XLI, 2011, s. 119-146; por. tenże, *Marszałek Józef Piłsudski w życiu społecznym Białej Podlaskiej w latach 1918-1939*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. XXII, 2014, s. 59-102.

⁹ P. Cichoracki, „Z nami jest On”. Kult Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wojsku Polskim w latach 1926-39, Wrocław 2001, passim.

¹⁰ Więcej na ten temat: Sz. Kalinowski, *Mit Józefa Piłsudskiego na Południowym Podlasiu 1918-1939*, rozprawa doktorska, Lublin 2008.

¹¹ W. Sulima-Borkowski, *Na imieninach Piłsudskiego*, [w:] A. Basta, *Na stos rzucili. Relacje legionistów, powstańców, ochotników 1920 roku*, Warszawa 2000, s. 33-38.

¹² J. Kaden-Bandrowski, *Piłsudscy*, Białystok 1990, s. 84-88.

¹³ M. Pałaszewska, *Imieniny Marszałka*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 3, 1997, s. 129.

Komendanta Józefa Piłsudskiego. Początek tekstu sankcjonuje legendę solenizanta: „W trudnym zmaganiu się Polski ze swoją dolą, w ciężkiej walce o swoje prawo do istnienia, zaiste promieniem otuchy jest dla nas człowiek jedyny, którego szerokie masy znają z imienia i z czynu, ten, komu wierzą, kogo kochają”¹⁴.

Kulminacyjnym momentem imienin 19 marca 1920 r. było zakomunikowanie Naczelnemu Wodzowi przez ministra spraw wojskowych gen. J. Leśniewskiego, aby zechciał przyjąć stopień Pierwszego Marszałka Polski¹⁵.

W służbę legendy zaangażowano coraz bardziej rozbudowujący się aparat państwowy. Zarząd Miasta Warszawy postanowił udekorować gmachy Ratusza i Teatru Wielkiego, w którym odbyło się uroczyste przedstawienie dedykowane solenizantowi oraz wezwał mieszkańców do udekorowania flagami domów. Dochodziły jeszcze imprezy organizowane przez młodzież szkolną, liczne stowarzyszenia i instytucje. Wzór ten w skromniejszej oprawie powielala cała Rzeczpospolita dopóki Piłsudski pełnił najwyższe funkcje państwowe¹⁶.

Opozycja mając świadomość rosnącej popularności Marszałka, zarzucała imprezie pompatyczność i wzorowanie się na carskich galówkach. Oskarżano zwolenników Piłsudskiego i jego samego o trwonienie publicznych pieniędzy na osobiste i egoistyczne cele. Próbowano w ten sposób zapobiec wciąganiu administracji państwowej w propagandę legendy¹⁷. Imieniny były uroczystością obchodzoną w całym kraju i od 1927 r. stały się nieoficjalnym świętem państwowym. Każde miasto i większość gmin organizowało różne imprezy, podobnie działo się w powiecie radzyńskim.

Wyjątkowo pracowite dni miała poczta polska i portugalska w związku z imieninami 19 marca 1931 r., kiedy Piłsudski wypoczywał na Maderze. Na wyspę Polacy i rodacy z emigracji wysyłali gremialnie życzenia. Wydrukowano 5 milionów pocztówek z życzeniami, z tego 1 mln przekazano Polonii w USA¹⁸. Dzieci w każdej polskiej szkole miały obowiązek wysłać kartkę z życzeniami, podobnie urzędnicy wszystkich szczebli, a także prezydya stowarzyszeń, dowództwa wojska i komendy policji¹⁹. Jeśli dodamy naturalną aktywność autentycznych zwolenników Marszałka w „akcji na Maderę”, to trudno sobie wyobrazić jaką katastrofę przeżył mały urząd pocztowy w Funchal, zmuszony w ciągu kilkunastu dni przyjąć ponad 1 mln pocztówek, listów i telegramów.

W powiecie radzyńskim już podczas wojny peowiacy świętowali imieniny Komendanta. Świadczą o tym wspomnienia wójta Kąkolewnicy Antoniego Mazura: „Na 19 marca zawsze były zbiórki u Pawlikowskiego. Pamiętam, jak Olszański – „Ukraina” mówił, że Niemcy Dziadka ułapili i trzymają w Magdeburgu (...). I tak mi się dziwne już wówczas zdawało, że ot, nie widzieliśmy nigdy tego Piłsudskiego, siedzi zamknięty, a rządzi. Już wtedy pojąłem, że człowiek to o sile nadludzkiej. Nie przy-

¹⁴ Ulotka w zbiorach Biblioteki Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, sygn. F. 25. 055.

¹⁵ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. 2 1916-1920, Kraków-Łomianki, 2006, s.328.

¹⁶ D. i T. Nałęcz, *Józef Piłsudski – legendy i fakty*, Warszawa 1986, s.38-40.

¹⁷ Tamże, s. 40.

¹⁸ „Legion”, nr 1-2 z 1931.

¹⁹ O. Terlecki, *Z dziejów II Rzeczypospolitej*, Kraków 1985, s.226.

puszczałem wtedy, że w wolnej Ojczyźnie, jako wójt gminy, będę organizował obchody imieninowe Tego, którego tak my, Peowiacy, kochaliśmy, a który wywiera ciągle ten sam wpływ na losy Narodu. Warto tu podkreślić, że już w owych czasach wbrew zakazom władz niemieckich samorzutnie urządzaliśmy obchody imienin Komendanta, a ta tradycja peowiacka przeniosła się i w czasy dzisiejsze”²⁰.

Przed pierwszymi imieninami po zamachu majowym Piłsudskiego, który wówczas pełnił funkcję Prezesa Rady Ministrów i ministra spraw wojskowych, wytycznych administracji państwowej udzielił min. F. Sławoj Składkowski. Minister spraw wewnętrznych zalecał wojewodom i starostom przyjęcie udziału w uroczystościach zorganizowanych w formie uroczystych obchodów przez społeczne komitety oraz dowództwa wojskowe: „Nadto raczy Pan Wojewoda w dniu imienin Prezesa Rady ministrów przyjmować w jego Imieniu życzenia, składane przez osoby urzędowe oraz przedstawiciele samorządu, organizacji społecznych, wyznaniowych i przez osoby prywatne, powiadamiając jednocześnie pp. Starostów, aby przyjmowali takie życzenia w miastach powiatowych, nie będących siedzibą Województwa”²¹.

Staraniem Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego zorganizowano w 1927 r. obchód imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego w Radzynie Podlaskim. Po nabożeństwie w kościele parafialnym starosta Michał Wazowski przyjął defiladę hufca szkolnego Przysposobienia Wojskowego z gimnazjum, hufca ZHP, dwóch drużyn Związku Strzeleckiego ze wsi Białka i Lisiawółka, Straży Ogniowej i plutonu policji państwowej, wieczorem odbyła się akademian²².

Bardzo aktywnie uczestniczył corocznie w uroczystościach imienin swojego honorowego Komendanta Związek Strzelecki [dalej ZS]. Jednym z najlepszych w regionie był oddział ZS w Miłkowie. W tej miejscowości 20 marca 1927 r. na obchodzie imienin Marszałka stawilo się 9 oddziałów ZS i jedna Straż Ogniowa. Program przewidywał: strzelanie z karabinów i flowerów, biegi, skok w dal, zawody w piłce nożnej i koszykowej oraz odczyt o Komendancie J. Piłsudskim. W imprezie uczestniczyli m.in.: starosta, komendant policji, oficer Przysposobienia Wojskowego 22 pp, Komendant Obwodu ZS i licznie zgromadzona publiczność²³.

W Radzynie Podlaskim 18 marca 1928 r. na program obchodu złożyły się: zbiórka oddziałów PW, raport, msza św., przemówienie okolicznościowe, defilada, capstrzyk i przedstawienie amatorskie, na którym odegrana była sztuka pt. *Więzień z Magdeburga*. Następnego dnia odbyła się uroczysta akademian z częścią koncertową. Podobny program obchodu był również w Międzyrzeczu Podl. Wojewodę lubelskiego starosta radzyński informował, że „społeczeństwo miejscowe tłumnie wzięło udział w powyższym obchodzie”²⁴.

²⁰ *Opowiadanie peowiaka z Kąkolewnicy*, „Gazeta Radzyńska” z 19 III 1935.

²¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski Wydział Ogólny (dalej: UWL WO), sygn. 21. Pismo MSW do wojewodów z 23 II 1927 r., bez paginacji. Trzy dni później wojewoda lubelski prosi starostów o zawiadomienie jak najszybciej o złożonych na jego ręce życzeniach. Pismo wojewody lubelskiego do starostów województwa lubelskiego z 26 II 1927.

²² APL, Wydział Spraw Społecznych [dalej: WSP], Miesięczne sprawozdania sytuacyjne starosty radzyńskiego; Meldunek sytuacyjny nr 4 za marzec 1927 r., sygn. 1965, k. 30.

²³ „Strzelec”, nr 9 z 1927, s. 6.

²⁴ APL, Starostwo Powiatowe Radzyńskie, [dalej: SPR] Sprawozdanie sytuacyjne tygodniowe nr 12

II. 1. Imieninowy telegram gratulacyjny skierowany do J. Piłsudskiego przez radzyński Oddział powiatowy Związku Legionistów Polskich 19 marca 1929 r.

Źródło: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze, sygn. 31, k. 106, Skorowidz darów ofiarowanych J. Piłsudskiemu w latach 1917-1935.

W następnym roku program imienin w Radzynie Podlaskim był jeszcze bogatszy. Uroczystości rozpoczęły się już 17 marca 1929 r. akademią dla szerszej publiczności w miejscowym teatrze: prof. gimnazjum Dąbrowski wygłosił odczyt o życiu i pracy Marszałka, potem były deklamacje i śpiew kilku pieśni szkolnego chóru. Na zakończenie orkiestra Straży Pożarnej odegrała marsz „Pierwsza Brygada”. Następnego dnia wieczorem odbył się uroczysty capstrzyk po ulicach miasta z udziałem orkiestry OSP, hufca szkolnego, oddziału ZS i Sokół²⁵. 19 marca po

za czas od 15 do 21 marca 1928 r., sygn. 3, k.41.

²⁵ Zaskakujący jest udział w fetowaniu Piłsudskiego TG „Sokół”, organizacji będącej pod wpływem endecji. W powiecie radzyńskim 3 gniazda powstały na przełomie 1926/27 z inicjatywy znanego działacza ND – S. Czetwertyńskiego, przeciwnika politycznego sanacji. Zob. A. Gątarczyk, dz. cyt., s. 96; por. Sz. Kalinowski, *Udział partii i organizacji politycznych...* „Rocznik Międzyzrzecki”, 2008, t. 38-39, s. 165-196.

nabożeństwie odbyła się defilada przed starostą, w której udział wzięli: Oddział ZS, Oddział Związku Legionistów Polskich ze sztandarem oraz młodzież szkół powszechnych. Po południu odbyły się zawody strzeleckie, wieczorem zaś odbyła się w gimnazjum uroczysta akademii. Słowo wstępne wygłosił prezes Oddziału ZS doktor Stanisław Sitkowski, uczniowie deklamowali utwory poety E. Słńskiego: *Legiony i Brygadier Piłsudski*, kilka utworów muzycznych wykonał miejscowy zespół Towarzystwa Miłośników Sceny i Muzyki²⁶. O swoim Wodzu nie zapomnieli kombatanci z Oddziału Powiatowego w Radzynie Podlaskim – Związku Legionistów Polskich, wysyłając telegram z życzeniami imieninowymi swojemu twórcy.

Bardzo uroczyście świętował Międzyrzec Podlaski imieniny Marszałka 19 marca 1934 r. Miasto było rześcicie oświetlone, a domy udekorowano flagami państwowymi. Wieczorem 18 marca odbył się capstrzyk. Następnego dnia rano w kościele św. Mikołaja odprawiono nabożeństwo, a w synagodze modły. Następnie przed pomnikiem POW odbyła się defilada. Kulminacyjnym punktem obchodu był uroczysty akt odsłonięcia pamiątkowej tablicy z popiersiem Marszałka, wmurowanej we frontową ścianę budynku Magistratu. Okolicznościowe przemówienie wygłosił burmistrz Dionizy Korsak. Orkiestra II Straży odegrała *Mazurka Dąbrowskiego*, a I Straży *Pierwszą Brygadę*. Ponad 5 tys. uczestników²⁷ uroczystości ruszyło ul. Łukowską, gdzie w kolejnym punkcie bogatego programu ks. dziekan Stanisław Nowek dokonał poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę domu strzeleckiego imienia Józefa Piłsudskiego. Wieczorem odbyła się akademii z występami chóru szkolnego i odczytem o Marszałku i jego działalności, który wygłosił dyr. Gimnazjum Rady Miejskiej – Kurpiejewski. Niezależnie od uroczystości miejskich, dwie szkoły powszechne świętowały imieniny Piłsudskiego własnymi akademiami z obrazkami scenicznymi i śpiewem²⁸.

Obchód imienin Piłsudskiego odbył się w wielu innych miejscowościach powiatu według „klasycznego” programu. Na uwagę zasługuje uroczystość w Doldze, gm. Żerocin. ZS 18 marca 1934 r. urządził akademię z deklamacjami, śpiewem pieśni legionowych w wykonaniu chóru strzeleckiego i okolicznościowym przemówieniem kierownika szkoły Zygmunta Rydzika. Na koniec wystawiono obrazek sceniczny pt. *Jego Kaprałska Mość*. Działalność oddziału ZS w Doldze spotkała się z krytyczną oceną miejscowego ks. Władysława Olszewskiego. Proboszcz zabronił wiernym udziału w obchodzie i sam początkowo odmówił przybycia na uroczystość. Jednak z nieznanых przyczyn przybył i nieproszony przez nikogo, bez uprzedzenia organizatorów, wygłosił z miejsca przemówienie o Marszałku²⁹.

Z okazji ostatnich za życia Marszałka imienin, 19 marca 1935 r., wydano okolicznościowy numer „Gazety Radzyńskiej”³⁰. W gminach powiatu, tradycyjnie po

²⁶ „Placówka” nr 4 z 1929.

²⁷ W obchodzie brały udział: dwie OSP z orkiestrami, ZS – Oddział męski i żeński, PWK, KPW z Międzyrzecza i Szaniaw, dwie szkoły powszechne, Żydowska Szkoła Ludowa, „Tarbut”, „Talmud-Tora”, Gimnazjum Rady Miejskiej, Gimnazjum Żydowskie, Szkoła Handlowa, harcerze, Hufiec szkół, Związek POW. Por. „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 6 z 1934.

²⁸ Tamże

²⁹ „Gazeta Radzyńska”, nr 4 z 1934.

³⁰ Tamże, nr 5 z 1935.

Cena 15 groszy

GAZETA RADZYŃSKA

D W U T Y G O D N I K

Rok III. Radzyń dnia 19 marca 1935 r. Nr. 5

Redakcja i Administracja Radzyń ul. 3-go Maja Nr 4. Sekretariat Redakcji i Administracji
Konto czekowe Kom. Kasy Oszczędności w P. K.O. Nr. 66,252. czynny w środy i piątki od godz. 11—13.
Redaktor przyjmuje w środy od godz. 17—18.

„PRAWEM NACZELNEM DOBRO RZECZYPOSPOLITEJ”

DOSTOJNY SOLENIZANT.

Dzień 19 marca jest dniem koncentracji najlepszych uczuć **Narodu** przy swoim **Wodzu**.

W dniu tym biegą myśli każdego Polaka do cichego Belwederu, gdzie, jak niedawno powiedział Kaden-Bandrowski, czuwa **Dusza Narodu**.

Czyż nie wyczuwamy poprostu fizycznie, że wszystkie najistotniejsze siły **Narodu Polskiego** ogniskuje **Ten Człowiek** nie na zwykłą miarę człowieka stworzony?

Jakże potężne muszą być źródła duchowe, by utrzymać na sobie ciężar zogniskowania milionów chęci, milionów odczuć i milionów myśli?

Być wypadkową milionowych części Wielkiego **Narodu**! Nie wypadkową!

nigdy w Polsce się nie ważył, ani nie marzył dokonać: zmusić swą nadludzką wolą, aby wszyscy tak chcieli jak **On** chce, tak myśleli, jak **On** myśli, tak się poświęcali jak **On** się poświęcał i zdolny jest jeszcze się poświęcać!

I zmusić kogo? Nie karnych Niemców, nie służalczych o bizantyjskich instynktach Moskali, nie, noszących już we krwi poczucie państwa, Anglików, ale nas Polaków, o których ktoś trafnie powiedział, charakteryzując różne narody: jeden Polak, to geniusz, dwóch — to kłótnia, a trzech — to anarchja.

To było. Dziś trzech Polaków pod wodzą **Marszałka Piłsudskiego** to potęga. I to jest największym zwycięstwem

Źródło: „Gazeta Radzyńska” nr 5 z 19 marca 1935 r.

nabożeństwach w świątyniach, odbyły się apele w szkołach z odczytami eksponującymi zasługi dostojnego solenizanta, śpiewano pieśni legionowe. Przygotowano okolicznościowe inscenizacje, m.in. w Komarówce pt. *Komendantowi cześć*, a w Dreźnie pt. *Zwyciężyłem*.³¹

Z okazji imienin Wodza Narodu wysyłali Podlasiacy listy i różne dary do Belwederu. Dzieci ze Szkoły Powszechnej w Zahajkach koło Międzyrzecza Podlaskiego ofiarowały z okazji imienin 19 marca 1931 r. laurkę³².

Według zaleceń Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego po śmierci Wodza Narodu w 1935 r., dzień 19 marca winien być dniem dostojnej powagi i skupienia.

Święto Niepodległości – 11 listopada

Dzień 11 listopada w okresie międzywojennym miał liczne odniesienia związane nie tylko z propagandą i ceremoniałem. Bardzo istotne były względy ideowe i odwołanie do przeszłości, w tym także do życiorysu Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza³³. Dzień Niepodległości obchodzony był jako Święto Narodowe o ogromnym znaczeniu emocjonalnym dla milionów Polaków II Rzeczypospolitej. Był jednocześnie wyrazem szacunku dla minionych pokoleń walczących o wolną Ojczyznę oraz nadziei przyszłych zatroskanych o jej rozwój i potęgę. „I chyba tylko ten, kto się ani za Polaka, ani za obywatela Polski uznać nie zamierza, dnia tego uczcić nie zechce. Chyba ten tylko, kto na prawdę dziejową ślepy jest i głuchy, czcząc dzień Święta Państwowości naszej, nie uczy jednocześnie Człowieka, któremu tę państwowość zawdzięczamy, Marszałka Piłsudskiego”³⁴.

Pierwsza rocznica przekazania przez Radę Regencyjną Piłsudskiemu władzy wojskowej i naczelnego dowództwa 11 listopada 1919 r. nie sprzyjała świętowaniu wobec trwającej wojny o granice i budowaniu podstaw ustrojowych państwa. Podczas drugiej rocznicy odzyskania niepodległości 14 listopada 1920 szeregowiec Jan Żywek wręczył Piłsudskiemu buławę marszałkowską³⁵. W 1924, roku 10 rocznicy wymarszu Pierwszej Kadrowej – 9 listopada Związek Hallerczyków podczas okolicznościowej akademii ani razu nie wymienił nazwiska Piłsudskiego, a eksponował czyn narodu i pomoc sprzymierzeńców³⁶.

Marszałek w dniach 15 i 16 listopada 1924 r. w sali Teatru Starego w Krakowie wygłosił dwa odczyty. Mówca analizował wydarzenia z listopada 1918 roku, stawiając pytanie o wybór najważniejszego momentu, który symbolizował by po-

³¹ Tamże, nr 7 z 1935.

³² AAN, Muzeum J. Piłsudskiego w Belwederze, Skorowidz darów ofiarowanych J. Piłsudskiemu w latach 1917-1935, sygn. k. 86.

³³ A. Dobroński, *Obchody Święta Niepodległości w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Święto Niepodległości – Tradycja a współczesność*, red. A. Stawarz, Warszawa 2003, s. 7.

³⁴ W. Kwiatkowski, M. Wójtowicz, *11 listopada w odczytach i przemówieniach*, Lwów 1932, s. 11.

³⁵ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Kraków-Łomianki 2006, t. II, s. 448; A. Dobroński, dz. cyt., s. 8 podaje, że buławę wręczał Jan Wężyk.

³⁶ „Kurier Warszawski”, nr 317 z 12 XI 1924.

wstanie państwa polskiego. Była to próba wyboru zdarzeń i daty, które w sposób jednoznaczny wskazałyby główną rolę ówczesnego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego³⁷. Dla ruchu socjalistycznego i chłopskiego synonimem suwerenności państwowej był dzień powstania w Lublinie w 1918 r. rządu ludowego, a więc data 7 listopada. Endecja eksponowała 11 listopada 1918 r. jako dzień zawieszenia broni, a więc symbol klęski militarnej Niemiec i zwycięstwa Ententy³⁸.

Obóz belwederski ostatecznie opowiedział się za 11 listopada, ale z własną wykładnią tej daty. Było to wyraźne nawiązanie do daty powrotu Komendanta 10 listopada z Magdeburga i przyjęcia następnego dnia od Rady Regencyjnej władzy wojskowej.³⁹ Po zamachu majowym J. Piłsudski jako premier wydał 8 listopada 1926 r. okólnik wewnętrzny: „W dniu 11 listopada państwo polskie obchodzić będzie 8 rocznicę zrzucenia jarzma niewoli i uzyskania pełnej, faktycznej niezawisłości. Data powyższa winna pozostać w stałej pamięci społeczeństwa i utrwalić się w umysłach młodego pokolenia, które w zaraniu swego życia powinno odczuwać doniosłość i uroczystość tego pamiętnego dnia”⁴⁰.

Na podstawie tego zarządzenia wojewoda lubelski wydał w 1927 r. swoje pismo okólne do starostów z zaleceniem, jak mają przygotować obchody rocznicy wskrzeszenia niepodległości Polski. W programy uroczystości „powinny wejść takie przedsięwzięcia jak: uroczyste akademie, specjalne przedstawienia teatralne, parady wojskowe itp. Panowie Starostowie porozumieją się z duchowieństwem wszystkich wyznań, ażeby w dniu obchodu w świątyniach odprawiono uroczyste nabożeństwa przy udziale przedstawicieli władz, młodzieży szkolnej itd.”⁴¹

W Międzyrzeczu Podlaskim 15 listopada 1924 r. z inicjatywy Zarządu Koła Polskiej Macierzy Szkolnej zorganizowano uroczysty obchód VI rocznicy odzyskania niepodległości. Licznie mieszkańcy miasta i okolic wzięli udział w obchodzie. Podczas nabożeństwa homilię wygłosił ks. W. Augustynowicz, apelując o zaniechanie walk partyjnych, które mogą się zakończyć ponowną utratą wolności. Olbrzymi pochód na czele z orkiestrą 34 pp udał się na cmentarz, gdzie na zbiorowej mogile ofiar pogromu niemieckiego z 16 listopada 1918 r. odsłonięto pamiątkową tablicę⁴².

W powiecie radzyńskim 11 listopada 1927 r. dziewiątą rocznicę odzyskania niepodległości obchodzono w Radzynie i Międzyrzeczu. W innym miejscowościach powiatu odprawione zostały tylko okolicznościowe nabożeństwa. W Radzynie na program obchodu złożyły się: nabożeństwa w kościele i w synagodze, pochód na pałacowy dziedziniec, gdzie zostało wygłoszone okolicznościowe przemówienie, defilada z udziałem oddziałów Przysposobienia Wojskowego, policji, OSP i na zakończenie, wieczorem akademie. W Międzyrzeczu w progra-

³⁷ Józef Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, Warszawa 1937, t. VIII, s. 90-119.

³⁸ B. Wachowska, *Od 11 listopada do 11 listopada, czyli spory o symboliczne święto Niepodległości Polski*, [w:] *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, red. P. Samuś, Łódź 1995, s.17

³⁹ „Żołnierz Polski”, nr 47 z 21 XI 1926.

⁴⁰ „Polska Zbrojna” nr 308 z 9 XI 1926, s. 1.

⁴¹ APL, UWŁ WO; Pismo z 2 XI 1927 r. wojewody lubelskiego do starostów województwa lubelskiego, sygn. 22, k. 18.

⁴² J. Geresz, *Międzyrzecz Podlaski. Dzieje miasta i okolic*, Międzyrzecz Podlaski 2001, s. 321.

mie uroczystości były: prelekcje o znaczeniu rocznicy 11 listopada w szkołach dla uczniów, nabożeństwa w kościele i synagodze, oraz pochód z udziałem wszystkich szkół i organizacji.⁴³

Policja Państwowa dla uczczenia dziewiątej rocznicy niepodległości w 1927 r. zorganizowała bieg rozstawny. Funkcjonariusz w pełnym umundurowaniu z karabinem i ładownicą po pokonaniu 3 km przekazywał etui kolejnemu biegaczowi. W etui umieszczano okolicznościowe adresy wszystkich komend wojewódzkich, które miały być wręczone w Belwederze Marszałkowi. Przez powiat trasa wiodła z Parczewa, do Wohynia i przez Radzyń do Łukowa i dalej do Warszawy⁴⁴.

W uroczystościach niepodległościowych najliczniejszy udział brała młodzież szkolna z nauczycielami, kombatanami, strzelcami, wojskowi, harcerze, urzędnicy i funkcjonariusze państwowi. W miastach garnizonowych atrakcją był udział jednostek wojskowych, a dzięki szkołom uroczystości były wydarzeniem w małych miasteczkach.

Uroczystości 11 listopada 1932 r. w Międzyrzeczu Podlaskim rozpoczęły się mszą św. w kościele św. Józefa, którą odprawił ks. dziekan W. Augustynowicz. Po nabożeństwie przed pomnikiem POW przemówienie wygłosił Wacław Janicki. Komendant Oddziału Związku Peowiaków przedstawił znaczenie święta i zasługi Marszałka Józefa Piłsudskiego w sprawie odzyskania niepodległości oraz dokonania obecnego rządu⁴⁵. W defiladzie na rynku, którą przyjęli hr. Andrzej Potocki – Komendant Powiatowy ZS i Dionizy Korsak – burmistrz miasta, udział wzięli: PW, OSP, Kolejowe Przysposobienie Wojskowe, Placówka Związku Peowiaków, szkoły i harcerze. Wieczorem odbyła się akademie w sali kina „Olimpia”. W Szkole Powszechnej dla uczniów odbył się okolicznościowy „poranek”.

Atrakcyjnie świętował Radzyń Podlaski 15 rocznicę niepodległości. Obchody rozpoczęto 10 listopada 1933 r. capstrzykiem orkiestry straży ogniowej z Międzyrzecza, z udziałem władz, oddziałów ZS i PW oraz stowarzyszeń społecznych przy świetle pochodni i lampionów. Następnego dnia po podniesieniu flagi państwowej odbył się „poranek” dla młodzieży miejscowych szkół z obrazkiem scenicznym *Żywe dzwony*, odczytami, śpiewem, deklamacjami itp. Nabożeństwo z okolicznościowym kazaniem, które odprawił ks. infułat Tadeusz Osiński, zakończono pieśniami *Te Deum* i *Boże coś Polskę*. Po defiladzie odbyła się akademie dla miejscowej ludności. Bogaty program artystyczny przeplatały „deklamacje o potęgę siły Ducha Polski i Jej Wielkiego Przewodnika i Wodza, Marszałka Piłsudskiego”⁴⁶.

Wieczorem odbyła się w dobrym nastroju zabawa taneczna, „która wśród okrzyków na cześć Wodza Narodu i władz państwowych przeciągnęła się przy licznych udziałach doborowej publiczności aż do świtu. Miasto w czasie uroczystości było skromnie lecz efektownie iluminowane i dekorowane chorągwiami pań-

⁴³ APL, SPR, sygn. 2, k. 27; por. Sz. Kalinowski, *Marszałek Józef Piłsudski w życiu społecznym Międzyrzecza Podlaskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Międzyrzecki”, 2011, t. XLI, s. 119-145.

⁴⁴ Cyt. za: J. Zawada, *Kultura*, [w:] *Ziemia Radzyńska 1918-1939*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2012, s. 220.

⁴⁵ „Nowa Gazeta Podlaska”, nr 47 z 1932.

⁴⁶ Tamże, nr 48 z 1933.

stwowymi”⁴⁷. W następnym roku obchód odbył się według typowego scenariusza. Redakcja „Gazety Radzyńskiej” donosiła: „11-go miasto przybrało odświętny wygląd. Chorągwie o barwach narodowych dumnie zwisły ze wszystkich domów. W oknach ustawiono portrety P. Prezydenta Rzeczypospolitej i Twórcy Niepodległości Marszałka Józefa Piłsudskiego”⁴⁸.

W 1935 r. rocznicę odzyskania niepodległości obchodzono, kiedy jej symbol Marszałek Piłsudski już nie żył. Była dobra okazja, aby przypomnieć zasługi zmarłego „Ojca Niepodległości”. Z tej okazji Minister Spraw Wewnętrznych do podległej sobie administracji wysłał pismo: „Rok bieżący jest rokiem żałoby po Nim. Toteż uwypuklenie dziejowej roli Marszałka Piłsudskiego, Jego życia i dzieła winno stać się w dniu 11 listopada b. r. centralnym momentem tych wszystkich uroczystości, odczytów i akademii, które w dniu tym, wzorem lat ubiegłych, złożą się na program obchodu święta Niepodległości w całym kraju”⁴⁹. Minister przypomniał, że zarządzenie z 8 listopada 1934 r. w sprawie flagowania gmachów i zwolnienia urzędników państwowych, biorących udział w obchodach – nadal obowiązuje.

W. Raczkiewicz w zakończeniu swojego pisma akcentował, że „należy zwrócić specjalną uwagę, aby program poszczególnych akademii był dostrojony powagą swego poziomu do specjalnego charakteru bieżącej rocznicy odzyskania Niepodległości, a tym samym wykluczyć z programu obchodów wszelkie imprezy o typie przedstawień rozrywkowych itp.” Dyrektywy MSW zostały przez UW w Lublinie przekazane Starostom z prośbą o dostosowanie programów obchodu 11 listopada w powiatach do wytycznych z Warszawy⁵⁰.

Zarząd Powiatowy ZS zorganizował 11 listopada 1935 r. w Radzynie uroczystości połączone z poświęceniem ufundowanego pomnika – krzyża na mogile powstańców poległych w mieście w 1863 r. Po nabożeństwie około 5 tys. osób wzięło udział w pochodzie na grób powstańców, gdzie złożono wieńce⁵¹.

Święto 11 listopada 1936 r. było próbą wpisania w legendę Piłsudskiego, następcy Marszałka, gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, który otrzymał buławę marszałkowską. Podzielony obóz sanacyjny próbował stworzyć legendę nowego wodza, który by jednoczył naród⁵².

W tej sprawie sam prezes Rady Ministrów apelował do wojewodów i podległych im starostów, aby poparli wszelkie działania społeczne, żeby 11 listopada był szczególnie uroczysty: „By w dniu tym, jak również w dniu nadania Generałowi Edwardowi Śmigłemu Rydzowi godności Marszałka Polski, cały kraj złączył się ze stolicą w hołdzie dla Wielkiego Budowniczego Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego i Jego Następcy”⁵³.

⁴⁷ Tamże

⁴⁸ „Gazeta Radzyńska”, nr 15 z 15 XI 1934.

⁴⁹ APL, UW, WO, sygn. 22, k. 62, Pismo z 29 X 1935 r. MSW w sprawie obchodu 11 listopada.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ APL, UW, WSP, sygn. 1982, k. 3, Sprawozdania półroczne starosty radzyńskiego (1933-35); por. D. Leszczyńska, *Miejsca pamięci w powiecie radzyńskim*, Radzyń Podlaski 2011.

⁵² R. Mironowicz, *Edward Rydz-Śmigły. Działalność wojskowa i polityczna*, Warszawa 1991, s. 140-161.

⁵³ APL, UW, WO, sygn. 22, k. 84, Pismo z 4 XI 1936 r. Prezesa Rady Ministrów do Wojewodów.

Po raz pierwszy 11 listopada 1937 roku Dzień Niepodległości był obchodzony jako ustawowe święto państwowe, co było prawnym usankcjonowaniem obchodzonej uroczystości już od szeregu lat rocznicy. Jednym z motywów tej decyzji był fakt, że od 15 sierpnia 1936 r. Stronnictwo Ludowe organizowało obchody rocznicy „Czynu Chłopskiego” z roku 1920, a endecy świętowali rocznicę „Cudu nad Wisłą”⁵⁴. Sanacja obwieszczając dzień 11 listopada świętem Niepodległości, wiązała go *expressis verbis* z osobą Marszałka stwierdzając, że data ta na zawsze związana jest z wielkim imieniem Józefa Piłsudskiego⁵⁵.

Wobec narastającego zagrożenia zewnętrznego od 1936 r. obóz sanacyjny dostrzegł walory Święta Niepodległości, które może jednoczyć Polaków i mniejszości narodowe wokół idei państwowej. Podniesienie rangi uroczystości sprzyjało programowi uwiecznienia osoby Piłsudskiego, przed wszystkim jako twórcy i obrońcy państwa i największego symbolu trwającej Rzeczypospolitej.⁵⁶ Ostatnie przed II wojną światową Święto Niepodległości połączone z XX rocznicą odzyskania wolności miało bogatą oprawę. Wygłoszone z tej okazji przemówienie Prezydenta RP Ignacego Mościckiego było transmitowane przez 114 światowych rozgłośni radiowych i w dużej części było poświęcone zasługom Marszałka J. Piłsudskiego⁵⁷.

Dziesięciolecie Niepodległości – 1928 r.

Pod protektorem Marszałka Polski J. Piłsudskiego został powołany Główny Komitet Społeczny Trwałego Uczczenia 10-lecia Niepodległości. W Warszawie Rada Miejska postanowiła 8 listopada 1928 r. nazwę placu Saskiego zmienić na Plac Józefa Piłsudskiego⁵⁸. W Krakowie 11 listopada 1928 r. abp. ks. A. S. Sapieha poświęcił kamień węgielny pod Dom im. Józefa Piłsudskiego w Oleandrach⁵⁹.

W związku z jubileuszem wojewoda lubelski Antoni Remiszewski wystosował 22 września 1928 r. pismo okólne do starostów powiatowych: „Zbliżający się termin obchodu 10-lecia wskrzeszenia Państwa Polskiego wymaga, aby już obecnie wdrożono akcję przygotowawczą, zmierzającą do jak najuroczystsze potraktowania tej rocznicy w całym Państwie i to zarówno przez czynniki państwowe i samorządowe, jak i społeczne z tym że wzmiankowana uroczystość ma być ogólnopaństwową, powszechną. (...) Należy dążyć do jak najszerzego pobudzenia inicja-

⁵⁴ *Protokoły posiedzeń Naczelnego Komitetu Wykonawczego Stronnictwa Ludowego 1936-1939*, oprac. J. Borowski i S. Lato, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, nr 7 z 1965, s. 345.

⁵⁵ Art. 1. ustawy głosił: Dzień 11 listopada, jako rocznica odzyskania przez Naród Polski niepodległego bytu państwowego i jako dzień po wsze czasy związany z wielkim imieniem Józefa Piłsudskiego, zwycięskiego Wodza Narodu w walkach o wolność Ojczyzny – jest uroczystym Świętem Niepodległości. Art. 2. Dzień 11 listopada jest dniem wolnym od pracy. Art. 3. Wykonanie ustawy niniejszej porucza się Prezesowi Rady Ministrów i wszystkim ministrom. Por. Ustawa z 23 IV 1937 roku o Święcie Niepodległości, Dz. U. RP nr 33 poz. 255 z 30 IV 1937.

⁵⁶ A. Dobroński, dz. cyt., s. 22.

⁵⁷ Tamże, s. 23.

⁵⁸ „Kronika Warszawy”, nr 4 z 1936, s.38.

⁵⁹ „Legion”, nr 1-2 z 1929.

tywy społecznej w przedmiocie zorganizowania komitetów obchodowych. (...) Ze-
chce Pan Starosta kłaść specjalny nacisk na możliwe utrwalenie powołanej rocznicy
przez pomniki żywe w dziedzinie dobroczynności publicznej, wykluczając działal-
ność na temat pobudzenia ofiarności dla stawiania pomników czy wmurowywania
tablic pamiątkowych, jako rzeczy stosunkowo kosztownych, a nie przynoszących
bezpośrednio pożytku miejscowemu społeczeństwu, a zwłaszcza najbiedniejszym
spośród tego społeczeństwa”⁶⁰.

W Radzynie Podlaskim Komitet ukonstytuował się 7 października 1928 r. i po-
stanowił wybudować przytułek dla starców w Międzyrzecu Podlaskim oraz szkołę
rzemiosł i gospodarstwa wiejskiego w siedzibie powiatu. Place na powyższe inwe-
stycje zostały odstąpione bezpłatnie przez właścicieli. Zbiórka dała sumę 7064 zł 67
gr. Planowany koszt budowy tylko sierocińca wynosił około 35 tys. zł.⁶¹

Starosta powiatowy Bolesław Międzybłocki informował wojewodę lubelskiego:
„W czasie uroczystości w Międzyrzecu przemawiał Starosta, ks. prałat Leon Wy-
dźga, poseł Czesław Górski i dr Józef Kapłan. Uroczystości odbyły się w nader
podniosłym nastroju i w niczym nie zmałym porządku”⁶².

10-lecie zwycięstwa nad Rosją Sowiecką – 1930 r.

Komitet Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji So-
wieckiej pod protektorem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej profesora Igna-
cego Mościckiego zawiązał się w czerwcu 1930 roku. W lipcu 1930 r. wojewoda
lubelski A. Remiszewski otrzymał z Warszawy wytyczne do organizacji komite-
tów w terenie: „Komitet uważa, że uroczystość X-lecia zwycięstwa oręza polskiego
winna być przede wszystkim manifestacją narodową, mającą na celu wzbudzenie
patriotyzmu i miłości Ojczyzny i zespolenie społeczeństwa, które by w potężnym
okrzyku „Niech żyje zwycięski Wódz Józef Piłsudski” – złożyło Mu hołd i cześć. Do
Komitetów Honorowych winny wejść najpoważniejsze osobistości ze wszystkich
warstw społeczeństwa bez względu na przynależność partyjną, a to celem nadania
Świątu charakteru ogólnonarodowego”⁶³.

Problemem okazał się wybór najlepszej daty obchodów. Dzień 15 sierpnia odpa-
dał z powodu wakacji, a przecież liczone na gremialny udział młodzieży szkolnej,
co miało donieść charakter ze względów patriotyczno-wychowawczych. Wyzna-
czony pierwotnie dzień 18 października, jako rocznica rozejmu, został przez Ko-
mitet Obchodu wobec bliskiego terminu Święta Niepodległości przesunięty na 11
listopada. Zalecano jednak 18 października zorganizowanie w terenie i wojsku po-
gadanek, odczytów, koncertów i słuchowisk radiowych, aby „dać wyraz wdzięcz-

⁶⁰ APL, SPB, sygn. 31, k.3, Pismo z 22 IX 1928 r. wojewody lubelskiego do starostów.

⁶¹ APL, UWL WSP, sygn. 167, bp., Pismo z 2 II 1929 r. przewodniczącego Wydziału Powiatowego w Radzynie do wojewody lubelskiego.

⁶² APL, SPR, sygn. 3, k. 143, Sprawozdanie sytuacyjne tygodniowe nr 46 z 14 XI 1928.

⁶³ APL, UWL WO; Pismo z 18 VII 1930 r. Komitetu Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji Sowieckiej do wojewody A. Remiszewskiego w Lublinie, k. 2 i 3.

ności i hołdu Narodu dla bohaterskich wysiłków Wojska i Jego Wodza Marszałka Józefa Piłsudskiego”⁶⁴. Połączenie rocznicy odzyskania niepodległości z 10 rocznicą bitwy pod Warszawą pozwoliło zaprezentować Marszałka nie tylko jako budowniczego państwa, ale także jako zwycięskiego wodza i obrońcę narodu⁶⁵.

Jako pomoc w przygotowaniu odczytów, Komitet przygotował konspekt pogadanki⁶⁶, który został wysłany z Warszawy w teren: „Polska zwyciężyła bo: po pierwsze, że miała Wodza, który w najgorszych nawet chwilach nie upadał na duchu, po drugie, że cały naród zjednoczył się pod wodzą Naczelnika Państwa i setkami tysięcy ochotników zasilili osłabione i zmęczone szeregi wojsk polskich. Tym Wodzem, który nie upadł na duchu i umiał zjednoczyć naród był Józef Piłsudski”⁶⁷.

Efekty swojej pracy Komitet Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji Sowieckiej przedstawił 11 listopada 1930 roku Marszałkowi J. Piłsudskiemu. Akcja rozpoczęta dwa lata wcześniej z okazji 10-lecia Odzyskania Niepodległości mogła się pochwalić rozpowszechnieniem 1577 dużych płaskorzeźb z brązu, 16 523 pamiątkowych medali oraz 1 600 000 sztuk okolicznościowej pocztówki⁶⁸.

Prezydium Komitetu Głównego podjęło uchwałę o przedłużeniu akcji do 19 marca 1931 r. i powołało specjalną Komisję Pomników i Tablic. Przekazano na każde starostwo po 70 egzemplarzy odezwy oraz zwrócono się do przedstawiciela władzy rządowej w Lublinie: „Komitet obchodu bardzo uprzejmie prosi JW Pana Wojewodę o objęcie protektoratu nad wyżej wskazaną akcją, na terenie podległego Mu Województwa i przyczynienie się Swym autorytetem do jak najszerzego uzupełnienia tej akcji w oddaniu czci poległym bohaterom i hołdu Zwycięskiemu Wodzowi Marszałkowi J. Piłsudskiemu w dniu 19 marca 1931 r. t. j. w dniu Imienin Wodza Narodu”⁶⁹.

Pogrzeb Marszałka 12-18 maja 1935 r.

O godzinie 20⁴⁵ w niedzielę 12 maja 1935 roku w Belwederze zmarł Józef Piłsudski. W poniedziałek, 13 maja ukazało się orędzie prezydenta RP I. Mościckiego. W środę 15 maja wieczorem przy biciu dzwonów i wojskowych werbli trumnę przeniesiono do katedry św. Jana i od następnego dnia setki tysięcy ludzi przesunęło się wokół katafalku, by ostatni raz w milczeniu oddać hołd Zmarłemu. W piątek, 17

⁶⁴ CAW, Gabinet MSW, sygn. I. 300. 1. 497, bp., Pismo z X 1930 r. I. Wiceministra Spraw Wojskowych.

⁶⁵ A. Czubiński, *Spory o II Rzeczpospolitą*, Poznań 1983, s. 8.

⁶⁶ Komitet zajął się również popularyzacją dzieła J. Piłsudskiego *Pisma-mowy-rozkazy*; 9-tomowa edycja rozpoczęła się właśnie w 1930 r. Komitet Główny zalecał, aby dzieło Marszałka znalazło się w każdej polskiej rodzinie, szkole i bibliotece publicznej lub prywatnej, stając się źródłem poznania idei Tego, który państwo wskrzesił i obwarował mu granice.

⁶⁷ APL, UWŁ WO, sygn. 174, k. 4-5, Pismo z 18 VII 1930 r. Komitetu Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji Sowieckiej do wojewody A. Remiszewskiego w Lublinie.

⁶⁸ Tamże, k. 61.

⁶⁹ APL, UW WO, sygn. 174 k. 54, Pismo z 9 XII 1930 r. Komitetu Obchodu Dziesięciolecia Zwycięskiego Odparcia Najazdu Rosji Sowieckiej do wojewodów.

maja mszę pontyfikalną celebrował kard. Aleksander Kakowski, homilię wygłosił biskup polowy WP Józef Gawlina. Około południa rozpoczął się pochód wzdłuż szpaleru kilkudziesięciu tysięcy osób na Pole Mokotowskie, gdzie odbyła się ostatnia defilada przed trumną Marszałka. Następnie ustawiono trumnę na specjalnej kolejowej platformie i przy dźwiękach *Pierwszej Brygady* oraz raptownie zmienionej pogodzie, silnej burzy z grzmotami i piorunami, stolica żegnała Piłsudskiego. Pociąg żałobny przez noc jechał do Krakowa, po drodze dziesiątki tysięcy ludzi przy zapalonych ogniskach żegnało Marszałka.

W sobotę 18 maja w Krakowie ks. arcybiskup A. S. Sapieha odprawił krótkie modły i pochód ruszył na Wawel. W katedrze przemówił prezydent Mościcki: „Cieniom królewskim przybył towarzysz wiecznego snu. Skroni jego nie okala korona, a dłoń nie dzierży berła. A królem był serc i władcą woli naszej. (...) Dał Polsce wolność, granice, moc i szacunek”. Generałowie zanieśli trumnę do krypty św. Leonarda, gdzie spoczęła obok sarkofagu Sobieskiego⁷⁰.

Wojewoda Lubelski 14 maja wydał zarządzenie wewnętrzne nr 9: „W związku ze śmiercią ś. p. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego Rada ministrów zarządziła sześciotygodniową żałobę narodową. Jako formę żałoby, między innymi, ustalono nałożenie na okres żałoby narodowej przez wszystkich funkcjonariuszy państwowych i samorządowych opasek żałobnych na lewym przedramieniu. Do dnia ukończenia uroczystości pogrzebowych zawieszane są wszelkie widowiska i zabawy publiczne. W czasie 6 tygodniowego okresu żałoby odpadają wszystkie oficjalne uroczystości i przyjęcia. Zarządzenie niniejsze należy podać do wiadomości i stosowania wszystkim podległym Panom naczelnikom, urzędnikom i niższym funkcjonariuszom”⁷¹.

Głęboko przeżyli śmierć Piłsudskiego Podlasiacy. W Radzynie Podlaskim o śmierci Pierwszego Marszałka Polski mieszkańcy dowiedzieli się w nocy z 12 na 13 maja przez radio. Od rana miasto zostało przystrojone flagami z kirem, a ludność samorzutnie założyła opaski żałobne. Pierwszym odruchem społeczeństwa było udanie się do kościoła na nabożeństwo żałobne, które odprawiono z inicjatywy nauczycieli szkół powszechnych. Redaktor „Gazety Radzyńskiej” z egzaltacją napisał: „Żałobna pieśń *Requiem* kończy nabożeństwo i wyciska gorące łzy, które płyną po policzkach wszystkich obecnych bez różnicy płci i wieku, płaczą dzieci, płacze starosta powiatowy, płacze chór śpiewający pieśń. W ciszy i poważnym nastroju wszyscy wracają do swoich codziennych warsztatów pracy. Młodzież szkół powszechnych wraca do nauki. Jedni zajmują swe miejsca w ławkach, a inni na zmianę pełnią wartę obok kirem ozdobionego portretu Wielkiego Wychowawcy Narodu i ich Dobrego Dziadunia”⁷².

⁷⁰ H. Cepnik, *Józef Piłsudski, twórca niepodległego państwa polskiego. Zarys życia i działalności* (5 XII 1867 – 12 V 1935), Warszawa 1936, s. 213-269. Por. M. Gałęzowski, A. Przewoźnik, *Gdy Wódz odchodził w wieczność... Uroczystości żałobne po śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego 12-18 maja 1935 r.*, Warszawa 2005, passim.

⁷¹ APL, UWL Wydział Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 3266, k. 125.

⁷² „Gazeta Radzyńska”, nr 9 z 1935.

II. 3. Okolicznościowy numer „Głosu Powiatu Radzyńskiego” poświęcony żałobie po śmierci J. Piłsudskiego.

Źródło: „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 10 z 25 maja 1935 r.

Wszystkie Zarządy Gmin miejskich i wiejskich odbyły uroczyste posiedzenia Rad specjalnie dla złożenia hołdu Zmarłemu. Wieczorem 13 maja Rada Miejska Radzyna Podlaskiego odbyła żałobne posiedzenie. Starosta Henryk Banaszkiewicz 14 maja odczytał orędzie Prezydenta RP i udekorował sztandary organizacji kirem. Na dziedzińcu pałacowym zebrały się władze, wszystkie organizacje społeczne, młodzież szkolna i tłumy mieszkańców miasta i okolic. Zawiązany został szeroki Komitet uroczystości pogrzebowych i ścisły Komitet Wykonawczy w składzie: starosta H. Banaszkiewicz, jako przewodniczący, burmistrz J. Markowski jako zastępca oraz członkowie – ks. infulat T. Osiński, K. Prejzner, wójt Ziółkowski, dr S. Sitkowski i por. Majecki. Komitet uchwalił, że do chwili pogrzebu w Krakowie codziennie od-

prawione zostanie żałobne nabożeństwo, a 18 maja z udziałem przedstawicieli całego powiatu oraz, że każdego dnia o godzinie 20⁴⁵ przez 10 minut będą były dzwony⁷³.

Dzięki głośnikom radiowym zainstalowanym w Komendzie ZS relacji z Warszawy i Krakowa słuchali mieszkańcy Radzyna. „Gromadzą się tłumy, ciche, zamyślane, obojętne na deszcz, na szarugę. Słuchają, jak Wielki samotnik udaje się z Belwederu na swą triumfalną wędrówkę. Wszystkie serca drżą i biją jednakowo. Wszyscy poczuli, że są braćmi”⁷⁴.

Z inicjatywą utworzenia specjalnego funduszu imienia Marszałka Piłsudskiego wystąpił dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności Ryżukiewicz, składając na początek 150 zł w imieniu KKO i własnym 50 zł. Dyrektor radzyńskiego gimnazjum W. Jelonkiewicz zaproponował, żeby utworzyć fundusz na budowę Domu Strzeleckiego im. J. Piłsudskiego⁷⁵.

17 maja na udekorowanej sali gimnastycznej w radzyńskim gimnazjum odbyła się okolicznościowa akademii. Przemawiał m.in. hr. Andrzej Potocki, właściciel dóbr międzyrzeckich. Kulminacyjnym punktem obchodów żałobnych w Radzynie 18 maja było uroczyste nabożeństwo z kazaniem ks. Eugeniusza Petrykowskiego i pochód na dziedziniec pałacowy. Do kilku tysięcy⁷⁶ zebranych mieszkańców z całego powiatu przemówienie wygłosił dyr. Ryżukiewicz: „Kim był? – Sercem serc naszych, spokojem naszego jutra, symbolem lub raczej ucieleśnioną ideą Ojczyzny.(...) Kto ją wskrzesił? Kto obudził w nas wiarę w szaleństwo, pogardę dla rozsądnego tchórzostwa? Kto sprawił, że cudzoziemiec, mówiąc dziś o Polsce przestał nazywać ją „biedną”, a obdarzył epitetem „dumnej”? On, MARSZAŁEK POLSKI.(...) Nasz Wódz, Najlepszy Syn Polskiej Ziemi – nie żyje. I próżno mówić sobie, że człowiek tylko umiera, że duch niesie „ognia słup” jak za życia. Ból się nie ukoj, serce się nie uciszy – bośmy Cię kochali, Wodzu Nasz!”⁷⁷.

Zebrani złożyli ślubowanie dochowania wierności ideałom, nawet za cenę własnego życia, które zostawił w testamencie Marszałek. Uroczystość zakończyła defilada przed portretem Zmarłego, orkiestra odegrała hymn marsze żałobne⁷⁸.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże, nr 10 z 1 VI 1935

⁷⁵ Zamiast kwiatów na trumnę Marszałka na fundusz wpłacili m. in.: Rada Powiatowa BBWR – 100 zł, Zarząd Powiatowy ZS – 100 zł, ZPOK – 50 zł, Koło Matek – 30 zł, PCK – 50 zł, Redakcja „Gazety Radzyńskiej” – 100 zł, Zarząd miejski m. Radzyna – 200 zł, Zarządy Gmin: Biała – 50 zł, Jabłoń – 50 zł, Kąkolewnica – 100 zł, Tłuściec – 100 zł, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej parafii Radzyń – 20 zł, ks. T. Osiniński – 30 zł, ks. K. Sikora – 5 zł, ks. E. Petrykowski – 5 zł, Bronisław Szlubowski – 150 zł, D. Lichtenstein i S. Kleinbaum – 20 zł, Abraham Rozenblau – 5 zł, Zygmunt Kot, woźny KKO, peowiak – 10 zł, pracownicy Powiatowego Związku Samorządowego zadeklarowali jednodniowe pobory. Na początku czerwca 1935 r. na rzecz Powiatowego Komitetu Trwałego Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego suma wpłat wynosiła 2271 zł. Zob. „Gazeta Radzyńska” nr 9 z 15 V 1935 i nr 11 z 15 VI 1935.

⁷⁶ Taką liczbę uczestników podała „Gazeta Radzyńska” nr 10 z 1935, na s. 3; starosta w sprawozdaniu do Wydziału Społeczno-Politycznego UW w Lublinie z 31 V 1935 oszacował liczbę zebranych na około 1500 osób, ale liczbę tę na ostatniej stronie ręcznie poprawił na 5000 (sic! –SK). Por. APL, UWŁ, WSP; Sprawozdanie z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, sygn. 253, k. 359 i 363.

⁷⁷ „Gazeta Radzyńska” nr 10 z 1935.

⁷⁸ Tamże.

Na ręce starosty napłynęło mnóstwo depesz i pism kondolencyjnych. Wiele osób wpisywało się do księgi kondolencyjnej. Ten ciekawy dokument, liczący 20 stron i kilkaset wpisów, zachował się w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie⁷⁹.

W Międzyrzecu Podlaskim 13 maja wieczorem odbyła się pierwsza żałobna uroczystość przy pomniku peowiaków. Orkiestra OSP zagrała marsz żałobny Chopina, a przemówienie wygłosił kierownik Szkoły Powszechnej Stanisław Machowski, były legionista I Brygady Józefa Piłsudskiego⁸⁰. Kulminacyjnym punktem uroczystości żałobnych w mieście był czwartek 16 maja. Rano odbyło się najpierw nabożeństwo dla dzieci szkół powszechnych, a potem dla mieszkańców Międzyrzecza i okolic. W kościele św. Mikołaja mszę św. koncelebrowali ks. dziekan S. Nowek oraz ks. W. Pieniak i ks. Zakrzewski. Jednocześnie przy bocznych ołtarzach mszę św. odprawiali ks. A. Pacewski i ks. prefekt P. Aleksandrowicz. Egzekwie odśpiewał zaś ks. K. Wajszczuk z Drelowa. Przy katafalku z żałobnym portretem Marszałka, przykrytym sztandarem narodowym, wartę pełnili: strzelcy, rezerwiści, hufce szkolne i KPW. W tym czasie mieszkańcy wyznania mojżeszowego modlili się w synagodze⁸¹. Oprawa uroczystości żałobnych w kościele św. Mikołaja nie miała sobie równej w całym regionie.

Po nabożeństwie na uroczystym posiedzeniu zebrała się Rada Miejska z udziałem duchowieństwa, organizacji społecznych ze sztandarami oraz licznej publiczności. Posiedzenie RM odbyło się przy świecach, a wszyscy radni i goście sesję odbyli w postawie stojącej. Przemówienie wygłosił Przewodniczący RM – burmistrz Stefan Mańkowski, który m.in. powiedział: „Jesteśmy małą i skromną częścią tej wielkiej zbiorowości ludzkiej, jaka dzisiaj staje u węzłowie Wychowawcy, Nauczyciela i Wodza Narodu.(...) My mamy tylko przyjąć – w życie wcielić i uczciwie wykonać wskazania na dni dzisiejsze i czasy przyszłe. A wskazania te, to wola i testament Zgasłego Wodza narodu. W żmudnej pracy i wysiłku dla dobra i potęgi Polski trwać i wytrwać rzetelnie spełniając swe obowiązki na wszystkich posterunkach dzisiaj i po wszystkie dni żywota naszego. Dokonanie tego obowiązku wobec majestatu śmierci i Twoich prochów – ślubujemy Ci Marszałku. A teraz czcimy Cię i hołd Ci oddajemy milczeniem, kiedy to uczucia i modły nasze znów popłyną przed Tron Najwyższego, Stwórcy i Dawcy wszechrzeczy, by Cię wynagrodził hojnie za Twe trudy i znoje doczesnego żywota”⁸².

Po przemówieniu, RM jednogłośnie uchwaliła:

„1) Wmurować, względnie ustawić w sali posiedzeń rady miejskiej brązowe popiersie śp. Marszałka Piłsudskiego.

2) Wyasygnować z funduszków miejskich na opiekę nad sierotami po poległych w walkach o niepodległość polski 250 zł. i na kopiec im. Marszałka Piłsudskiego w Krakowie 250 zł. Na wniosek radnego Andrzeja hr. Potockiego uchwalono wysłać

⁷⁹ APL, UWL WO, sygn. 25, k. 39-48, Lista osób, które złożyły na ręce starosty powiatowego kondolencję w związku ze zgonem Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego.

⁸⁰ „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 10 z 25 V 1935.

⁸¹ Tamże

⁸² APL, O/RP; Akta miasta Międzyrzecza Podl.; Protokół nr 8 z posiedzenia Rady Miejskiej w Międzyrzeczu Podl. w dniu 16 maja 1935 r., sygn. 57, k.137-140. Por. „Gazeta Radzyńska”, nr 10 z 1935.

depesze kondolencyjne do Pani Marszałkowej Piłsudskiej, do Pana Premiera Sławka i do GISZ gen. Rydza-Śmigłego”.

Członek RM dr Józef Kapłań zgłosił wniosek, aby w mieście urządzić ogród dziecięcy im. Marszałka Piłsudskiego⁸³. Zbiórka dobrowolnych ofiar na kopiec dała sumę 292 zł.

Na gmachu Zarządu Miasta zainstalowano megafon, dzięki któremu mieszkańcy Międzyrzecza mogli słuchać sprawozdań radiowych ze stolicy i Wawelu. W szkołach również zainstalowano głośniki radiowe. Manifestacja żałobna 16 maja przed pomnikiem POW zgromadziła według oceny władz powiatowych około 5000 osób⁸⁴. W dniu pogrzebu organizacje społeczne zamówiły nabożeństwo żałobne w kościele p.w. Opieki św. Józefa i kiedy w południe składano trumnę w kaplicy św. Leonarda „dźwięki syren obwieściły całemu miastu, że uroczystości żałobne Wodza Narodu, Wskresiciela Polski, Marszałka ś. p. Józefa Piłsudskiego zostały zakończone”⁸⁵.

Przebieg tych wyjątkowych dni w Międzyrzeczu Podlaskim, ocenił redaktor „Gazety Radzyńskiej”: „Najstarsi wiekiem ludzie nie pamiętają tutaj ani tak poważnego i podniosłego nastroju oraz żalu i skupienia ducha w społeczeństwie, ani też zewnętrznych oznak żałoby, jakie ujawniły się w niewidzianej i nieznanej tutaj dekoracji kościoła św. Mikołaja oraz sali rady miejskiej, ani też w formie i powadze urządzonych uroczystości i obchodów poświęconych oddaniu hołdu i pamięci ś. p. Marszałkowi Piłsudskiemu”⁸⁶.

Wszystkie gminy w powiecie radzyńskim miały własny program uroczystości żałobnych z nabożeństwami, akademiami w szkołach, pochodami przed portretem Zmarłego, wysyłaniem telegramów kondolencyjnych i in. Większość gmin w powiecie na uroczystych, żałobnych posiedzeniach Rad podejmowała ważne społeczne zobowiązania dla uczczenia pamięci Piłsudskiego.

Rada Gminy Biała uchwaliła wieczyste stypendium w wysokości 200 zł rocznie dla niezamożnego syna rolnika na naukę w szkole rolniczej i 100 zł rocznie na pomoc dla biednych uczniów szkół powszechnych. Dodatkowo zadeklarowano 50 zł. do dyspozycji Powiatowego Komitetu Uroczystości Żałobnych w Radzynie. W gminie Biała 15 i 16 maja odbyły się żałobne posiedzenia wszystkich Rad Gromadzkich. W Borkach postanowiono usypać kopiec im. J. Piłsudskiego, a w Płudach nadać imię Marszałka wznoszonemu domowi gromadzkiemu⁸⁷.

W Brzozowym Kącie Rada Gminy 17 maja na swym żałobnym zebraniu postanowiła założyć bibliotekę gminną im. J. Piłsudskiego, w której przeważać będą dzieła o życiu i działalności Marszałka. W gm. Jabłoń we wszystkich kościołach odbyły się nabożeństwa żałobne, a w Kolanie i Radczu nawet dwukrotnie. We wsiach Jabłoń i Gęś miejscowa ludność w dowód czci i hołdu dla Pierwszego Marszałka Polski postawiła wysokie dębowe krzyże na placach po byłych popówkach⁸⁸.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ APL, UWL, WSP, sygn. 253, k. 363, Sprawozdania z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego.

⁸⁵ „Gazeta Radzyńska”, nr 10 z 1935.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Tamże.

W Kąkolewnicy po nabożeństwie i szkolnej akademii 14 maja zawiązał się Gminny Komitet Obchodu Uroczystości Pogrzebowych z udziałem księży proboszczów, kierowników szkół, wójta i przedstawicieli organizacji społecznych. W tym dniu odbyło się żałobne posiedzenie RG, która postanowiła wybudowaną niedawno szkołę w Kąkolewnicy nazwać imieniem Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego. W kościołach 18 maja w Kąkolewnicy, gdzie okna zasłonięto kirem i w Polskowoli na żałobnych nabożeństwach księża proboszczowie wygłosili kazania o pracy i zasługach Józefa Piłsudskiego⁸⁹.

We wsi Lipniaki w dniu 18 maja zasadzono pamiątkowy dąb⁹⁰ i wobec dzieci szkolnych oraz starszych mieszkańców odczytano okolicznościowy akt: „Miłość naszą ku Niemu będzie symbolizowało owe drzewko między tymi a przyszłymi laty. Zasadzony dąb w dniu pogrzebu przez uczestników pochodzącego żałobnego 18 maja 1935 r. niech będzie na dalsze wieki symbolem miłości bratniej, którą głosił i wprowadził w czyn Pierwszy Marszałek Polski, Wódz Narodu i Wskrzesiciel Polski. Wzywamy Was, Młode pokolenia, by wskrzeszona Polska krwią Waszych ojców w dniu 11 listopada 1918 r. silnie oparła się na ramionach Waszych, brzemie Ojczyzny niech Wam będzie słodkie, a czyny Wodza Narodu puklerzem mocarstwowej potęgi państwa Polskiego. My dzień obecny przeżywamy w boleści, gdyż sypiąc ziemię pod to drzewko – żegnamy się z tobą Wodzu – dziadku, a smutek nasz łączymy ze smutkiem całej osieroconej Polski. Cześć dla ciebie u nas Wodzu nigdy nie zaginie”⁹¹.

W Komarówce nabożeństwa żałobne odbyły się w kościele i w bożnicy, gdzie starszy posterunkowy Siejko odczytał orędzie Prezydenta RP. W gminie żałobne nabożeństwa odbyły się także w kościołach w Kolembrodach i Przegalinach. Radni w Kolembrodach opodatkowali się na krakowski kopiec. W Milanowie Komitet żałobny na czele z inż. Zaorskim powstał z inicjatywy Zarządu Gminnego. Nabożeństwo żałobne odbyło się 17 maja z udziałem: OSP, ZS, Koła Młodzieży Wiejskiej, Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej oraz radnych i ludności. Akademię w remizie „zakończył p. Kucharski wezwaniem do złożenia ślubowania wierności ideałom i wskazaniom Wodza Narodu, co zebrani w głębokim skupieniu uczynili”⁹².

Rada Gminy Misie na żałobnym posiedzeniu 15 maja uchwaliła ofiary na Kopiec w Krakowie i na przystulek dla sierot po poległych w obronie Ojczyzny oraz zamierzano usypać własny kopiec. W Siemieniu 18 maja na nabożeństwie kościół był przepełniony m.in. służbą dworską zwolnioną od pracy, w czasie mszy śpiewał chór koła „Siew”, a proboszcz wygłosił podniosłe kazanie. W gm. Suchowola, gdzie swe dobra miał S. Czetwertyński, przywódca endecji na Południowym Podlasiu, na uroczystym nabożeństwie „wzruszające kazanie wygłosił miejscowy proboszcz, który ponadto złożył u P. Starosty kondolencje. Rada Scalenkowa i sołtys wsi Wólka Zdunkówka na znak żałoby przerwali prace melioracyjne i złożyli Panu Staroście

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Pamiątkowy dąb został trzy lata temu z nieznanymi przyczynami ścięty (I-SK), w 2015 r. posadzono z inicjatywy autora nowe drzewko oraz ufundowano okolicznościową tablicę.

⁹¹ „Gazeta Powiatu Radzyńskiego”, nr 11-12 z 10 VI 1935.

⁹² Tamże.

wyrazy łączności w ogólnej żałobie”⁹³. W Suchowoli RG zadeklarowała na Kopiec w Krakowie 30 zł.⁹⁴

W Szóstce 17 maja odbyło się uroczyste nabożeństwo w kościele parafialnym wspólne z obrzędkiem wschodnim, a także odbyły się modły w cerkwi prawosławnej⁹⁵. Rada Gminy Tłuściec wyasygnowała 100 zł na Komitet Trwałego Uczczenia Imienia Marszałka Piłsudskiego. Rada Gminy Wohyń 15 maja 1935 r. uchwaliła m. in. budowę szkoły 7. klasowej im. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego⁹⁶. Następnego dnia na uroczystości pogrzebowe wyjechało 16 osób z OSP, ZS, KMW, Kółek Rolniczych i Związku Rezerwistów.

W Wohyniu na nabożeństwie żałobnym 18 maja uczestniczyło około 2000 osób: „bez różnicy przekonań, nawet wyznań, wszyscy oddają hołd w ostatniej ziemskiej wędrówce «Króla Ducha» do grobów królewskich na Wawelu”⁹⁷. Po żałobnej manifestacji na placu szkolnym „dla uczczenia pamięci Budowniczego Polski udano się w pochodzie na dotychczasową ulicę Radzyńską i uroczystie zawieszono tablicę z nazwą „ul. Marszałka Piłsudskiego”⁹⁸.

Na terenie gminy Zahajki żałobną mszę św. w Drełowie celebrował ks. Karol Wajszczuk, „po której wygłosił wzruszające przemówienie i odczytał Orędzie Pana Prezydenta Rzeczypospolitej”. W gm. Żerocin zainstalowane „głośniki radiowe w świetlicy strzeleckiej w Dołdze i w kancelarii w Żerocinie dawały społeczeństwu możliwość wysłuchania wszystkich audycji żałobnych związanych z pogrzebem ś. p. Marszałka Piłsudskiego. Rada Gminna na żałobnym posiedzeniu uchwaliła usypać kopiec koło szkoły w Żerocinie”⁹⁹.

„Na terenie powiatu radzyńskiego, gdzie tylko istnieją komórki organizacji społecznych, zostały zorganizowane akademie, obchody i nabożeństwa żałobne ku czci zmarłego ś. p. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego” – napisał w tajnym sprawozdaniu do UW w Lublinie starosta Henryk Banaszkiewicz.¹⁰⁰ Starosta nie ukrywał pewnych trudności w relacjach z duchowieństwem katolickim: „Nabożeństwa żałobne odprawione zostały we wszystkich kościołach parafialnych na terenie powiatu, aczkolwiek niektórzy proboszczowie sami nie okazali chęci odprawienia nabożeństwa, mimo to, zainicjowane przez miejscowe komitety, czy też organizacje społeczne – nabożeństwa zostały odprawione”.

Ks. Piotr Stachowski, proboszcz w Paszenkach (gm. Jabłoń), na zebraniu 15 maja podczas omawiania programu uroczystości żałobnej nie przyszedł na spotkanie i

⁹³ Tamże.

⁹⁴ APL, UWL WSP, sygn. 253, k. 362, Sprawozdania z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego.

⁹⁵ Sz. Kalinowski, *Stosunek mniejszości narodowych do marszałka Józefa Piłsudskiego na Południowym Podlasiu w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Dzieje Ziemi Łosickiej. Z historii mniejszości narodowych, kulturowych i religijnych*, pod red. A. Indraszczyka, Warszawa-Łosice, 2010, s. 99-110; por. tenże, *Stosunek prawosławia do Józefa Piłsudskiego na południowym Podlasiu w okresie 1918-1939*, „My, Pierwsza Brygada” 2011, nr 6, s. 13 – 15.

⁹⁶ „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 10 z 25 V 1935.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ APL, UWL, WSP, sygn. 253, k. 359, Sprawozdania z uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego.

oświadczył, że „jak mu zapłacą to odprawi nabożeństwo”. Mszę odprawił dopiero na skutek polecenia ks. biskupa diecezji podlaskiej, ale nie pozwolił wejść do kościoła z portretem Marszałka, chociaż ten niosły członkinie Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w Paszenkach.

Ks. Jan Rudnicki podczas przemówienia w kościele w Komarówce „świadomie bardzo wiele momentów z życia ś.p. Marszałka zupełnie pominął lub użył innych zwrotów jak np., że Marszałek powrócił z Magdeburga już po ustaleniu granic Polski oraz, że Marszałek brał tylko udział w walce z bolszewikami. Ludność z przemówienia ks. Rudnickiego była bardzo niezadowolona. Mimo to przebieg uroczystości w Komarówce miał charakter bardzo uroczysty”¹⁰¹.

Ks. Marian Świerczewski z Przegalin Dużych krytycznie mówił, że „przebieg uroczystości pogrzebowych Warszawie nie był tak imponujący jak nadawano przez radio, gdyż on był na miejscu i z obserwacji jego wypadł znacznie gorzej. Twierdzi również, że ks. biskup Przeździecki nie udawał się specjalnie na uroczystości pogrzebowe, a tylko zatrzymał się w Warszawie w przejeździe do Rzymu”¹⁰². W uroczystościach brały udział oddziały KSM z Gęsi, Jabłonia, Radzynia i Suchowoli¹⁰³. „Pozostałe na terenie powiatu nie tylko, że nie brały udziału w uroczystościach żałobnych, a wprost postępowaniem swoim zlekceważyły czas smutku i żałoby, w jakim pogrążony został cały naród”. Przykładem był zlot ok. 100 członków Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży 15 maja w Komarówce. Po nabożeństwie majowym młodzież z ks. Stanisławem Jurczakiem na łące urządziła zabawy i gry „w nastroju dalekim od żałobnego”. W dniu 19 maja tenże duchowny po „nabożeństwie zaintonował pieśń *Wesoły nam dziś dzień nastał*, chociaż wg zwyczaju kościelnego nigdzie w tym czasie pieśni tej nie śpiewają ze względu na zbliżający się okres święta Wniebowstąpienia Pańskiego”¹⁰⁴.

Starosta ocenił też postawę mniejszości narodowych w okresie żałoby: „Ludność rusińska w czasie uroczystości żałobnych zachowała się biernie nie biorąc nawet udziału w odprawianiu nabożeństwa przez duchownego prawosławnego Stachowskiego w Worsach”. Winą został obarczony duchowny, który nie powiadomił wiernych o terminie nabożeństwa. Mniejszość żydowska „licznie brała udział w nabożeństwach odprawianych we wszystkich synagogach, domach modlitwy, oraz przyłączyła się do ogólnych manifestacji społeczeństwa polskiego”¹⁰⁵.

W Radzynie w kinie La Scala 22 czerwca 1935 r. wyświetlano bezpłatnie film dźwiękowy z uroczystości pogrzebowych i żałoby narodowej po śmierci J. Piłsudskiego¹⁰⁶.

¹⁰¹ Tamże, k. 359-361.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ Oddział KSM w Suchowoli wpisał się nawet do książki kondolencyjnej. Por. tamże, sygn. 1981, k. 27, Sprawozdanie kwartalne z życia polskich związków i stowarzyszeń) starosty radzyńskiego nr 2 z 9 VII 1935.

¹⁰⁴ Tamże

¹⁰⁵ APL, UWL WSP, sygn. 1981, k. 27, Sprawozdanie kwartalne (z życia polskich związków i stowarzyszeń) starosty radzyńskiego nr 2/35 z 9 VII 1935.

¹⁰⁶ „Gazeta Radzyńska”, nr 11 z 1935.

Inicjatywy władz lokalnych na rzecz utrwalenia legendy J. Piłsudskiego

Zgon J. Piłsudskiego wpłynął na promowany przez władzę kult jego osoby. Nowym elementem oddziaływania propagandowego było powołanie stałej instytucji, której celem było upamiętnienie dokonań Marszałka. Jeszcze w okresie trwania żałoby narodowej, 6 czerwca 1935 r. utworzono Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego (dalej: NKUPMJP).¹⁰⁷ Instytucja ta, o rozbudowanej strukturze swoją działalnością objęła cały kraj i aspirowała do objęcia kontroli nad wszelkimi formami czci. „Tym samym miała odegrać ważną rolę w kształtowaniu obrazu Marszałka w świadomości obywateli państwa u schyłku jego niepodległego bytu”¹⁰⁸. Wobec rodzących się spontanicznie na obszarze całej Polski różnorodnych inicjatyw na rzecz upamiętnienia Marszałka, powstała konieczność koordynacji oraz wyeliminowania poczynań o charakterze komercyjnym¹⁰⁹. Na czele Komitetu liczącego 130 osób stanął Prezydent RP, a w skład prezydium oprócz kard. A. Kakowskiego, weszli najważniejsi politycy obozu sanacyjnego. Liczono, że obecność ważnych urzędników państwowych znacznie ułatwi finansowanie projektów dzięki „wstawieniu odnośnych kwot do budżetów samorządowych oraz budżetu państwa”¹¹⁰.

Najważniejszą rolę odgrywał Wydział Wykonawczy Naczelnego Komitetu (dalej: WWNK), na czele z gen. Bolesławem Wieniawą-Długoszowskim. Zadaniem Sekcji Organizacyjnej WWNK było powołanie komitetów lokalnych, co było możliwe tylko w oparciu o administrację terenową. Delegatami NKUPMJP zostali wojewodowie, którzy mieli za zadanie zorganizowanie Wojewódzkich Rad Obywatelskich [dalej: WRO] oraz pełnili funkcję łącznika pomiędzy WRO i WWNK¹¹¹.

Pomimo odgórnego charakteru akcji, starano się ją oprzeć na jak najszerzej społecznej podstawie. Pod egidą WRO, które działały we wszystkich województwach, zorganizowano 248 komitetów powiatowych na ogólną ilość 279 powiatów funkcjonujących w okresie międzywojennym¹¹².

¹⁰⁷ P. Cichoracki, *Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego 1935-1939*, „Dzieje Najnowsze”, nr 4 z 2002, s.38.

¹⁰⁸ Tenże, *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka J. Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2005, s. 325.

¹⁰⁹ Zahamowanie procesu merkantylizacji kultu Piłsudskiego leżało w interesie władzy centralnej i lokalnej, aby odrzucić oskarżenia opozycji, że obóz rządzący „współpracuje” z aferzystami. Przykładem może być pismo M. T. Osińskiego – sekretarza WWNK do Związku b. Ochotników Armii Polskiej w Białymstoku: „W odpowiedzi na pismo z 23 VIII 1937 Wydział Wykonawczy Naczelnego Komitetu nie wyraża zgody na wydawnictwo i sprzedaż widoków kopca na Sowińcu wraz z podobizną Marszałka. Wydział Wykonawczy stoi na stanowisku, że podobizna Marszałka w żadnym razie nie może służyć do ciągnięcia zysków materialnych, choćby one miały na celu zrealizowanie najbardziej pożytecznego dzieła.” Zob. AAN, NKUPMJP, sygn. 34, k.239, Pismo z 24 IX 1937 r.

¹¹⁰ AAN, Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego [dalej: NKUPMJP], sygn. 2, k. 28. Nie datowany projekt Komitetu Ogólnopolskiego Uczczenia Pamięci Marszałka Piłsudskiego.

¹¹¹ AAN, NKUPMJP, sygn. 4, k. 27, Protokół pierwszego posiedzenia Sekcji Organizacyjnej.

¹¹² *Sprawozdanie z działalności Wydziału Wykonawczego Naczelnego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego za okres od dnia 6 VI 1935 do dnia 1 X 1937*, Warszawa 1937, s. 16.

Warunkiem realizacji monumentalnych i lokalnych projektów była ofiarność instytucji i obywateli II Rzeczypospolitej. Sekcja Finansowa WWNK apelowała o dobrowolność składanych datków. Wezwanie wsparł w swoim komunikacie WWNK: „Wydział Wykonawczy apeluje do wszystkich pracodawców prywatnych oraz osób administrujących z ramienia państwa lub samorządu, by nie dopuścili do wywierania nacisku na pracowników kierowanych przez siebie instytucji. Źle rozumiana w tym względzie gorliwość byłaby wysoce niewłaściwa i gorsząca wobec pamięci Marszałka”¹¹³. Wobec pojawienia się innych ważnych społecznie akcji, jak np. w 1936 r. Funduszu Obrony Narodowej¹¹⁴, zbiórkę ogólnopolską WWNK postanowił zakończyć 6 kwietnia 1937 r., nie ograniczając możliwości zbierania datków indywidualnych¹¹⁵. Problemem był podział zebranych środków finansowych na przedsięwzięcia priorytetowe dla WWNK i na realizowane na prowincji¹¹⁶. Dobrowolność akcji, o którą apelowano, nie była przestrzegana m.in. przez administrację.

Przewodniczącym Wojewódzkiej Rady Obywatelskiej Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Lublinie, która ukonstytuowała się 7 października 1935 r., został Bolesław Sekutowicz – Prezes Sądu Apelacyjnego. Natomiast Przewodniczącym Wydziału Wykonawczego został Stanisław Lewicki – Kurator Lubelskiego Okręgu Szkolnego. W piśmie do Starostów Powiatowych Wojewódzki Delegat WWNKUPMJP w Lublinie przypomniał, że Naczelny Komitet dotychczas za dzieła, które „swą powagą i dostojenstwem godne były uczuć całego narodu” uznał kopiec na Sowińcu, pomnik w Warszawie, sarkofag na Wawelu i grobowiec na Rossie. Dalej Delegat wskazał sposób działania w terenie: „Dzieła te nie przesądzą o innych inicjatywach, zmierzających do ufundowania zbiorowym wysiłkiem pomnika, założenia instytucji lub nadania jakiejś istniejącej instytucji imię Marszałka. Zrealizowanie powziętej inicjatywy wymaga jednak uzgodnienia zarówno pod względem merytorycznym jak i artystycznym oraz finansowym za pośrednictwem Wojewódzkiego Komitetu, który zostanie wkrótce zorganizowany, z Naczelnym Komitetem. Ta jedynie metoda pracy zagwarantuje, że wszystkie poczynania stworzą harmonijną całość i odpowiedzą powadze zadania”¹¹⁷. Cel, jakim jest *potrzeba dania wyrazu czci i hołdu na bliższym nam terenie* można będzie osiągnąć dzięki dobrej organizacji pracy i zaangażowaniu się lokalnych społeczności.

Wydział Wykonawczy Wojewódzkiej Rady Obywatelskiej Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego [dalej: WWRROUPMJP] apelował do Komitetów

¹¹³ AAN, NKUPMJP, sygn. 3, Komunikat WW NKUPMJP.

¹¹⁴ Na FON zebrano ok. 50 mln zł., a na FOM – 10,6 mln zł. Zob. *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 97. Dla porównania Naczelnemu Komitetowi udało się zebrać do wiosny 1939 r. ok. 9 mln zł., zdążono wydatkować ok. 2,5 mln zł. Zob. AAN, NKUPMJP, sygn. 4, k. 46, Raport kasowy na dzień 18 IV 1939.

¹¹⁵ AAN, NKUPMJP, sygn. 4, k. 82-83, Sprawozdanie finansowe WWNK na dzień 1 VII 1937. Ze względu na to, że wojsko do akcji włączyło się później, mogło dalej zbierać fundusze.

¹¹⁶ W terenie, co zrozumiałe, preferowano inicjatywy lokalne. Do końca 1936 r. fundusze pozyskane na prowincji stanowiły tylko 13% kwot przekazanych na rzecz NKUPMJP, co mogło świadczyć o niedostatkach organizacyjnych, ale też o biedzie wśród obywateli II Rzeczypospolitej. Dane z 13 województw, AAN, NKUPMJP, sygn. 4, k. 126, Sprawozdanie Sekcji Finansowej z 1 I 1937.

¹¹⁷ APL, UWL WO, sygn. 25, k. 74, Pismo z IX 1935 r. Wojewódzkiego Delegata WWNKUPMJP do Starostów Powiatowych Województwa Lubelskiego.

Powiatowych: „Na wznoszenie kosztownych, artystycznych pomników w miastach wojewódzkich, czy powiatowych nie możemy sobie pozwolić, ale kopiec ziemny, głaz umieszczony w odpowiednim otoczeniu, granitowa lub brązowa tablica na budynku, prosty obelisk z ciosanego miejscowego kamienia może mieć również artystyczne piękno i monumentalny charakter”¹¹⁸.

Na Południowym Podlasiu już 14 maja 1935 roku powstał z inicjatywy społecznej Powiatowy Fundusz Trwałego Uczczenia Marszałka Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim¹¹⁹. Przewodniczącym został starosta H. Banaszkiewicz¹²⁰. „Gazeta Radzyńska” – organ Rady Powiatowej BBWR poinformował o tej inicjatywie czytelników: „Nie wątpimy, że powiat radzyński, który tak podniosłe oddał hołd Wielkiemu Zmarłemu w dniach od 13 do 19 maja 1935 r., biorąc udział w żałobnych uroczystościach, zadokumentuje swą żywą cześć dla Marszałka Józefa Piłsudskiego, składając ofiary na ten cel. Forma tego uczczenia będzie zależna od wysokości zebranych ofiar. Suma dotychczas złożonych ofiar wynosi ogółem 1791 zł.”¹²¹ Dwa tygodnie później kwota urosła do sumy 2271 zł.¹²²

O celu i zasadach gromadzenia środków finansowych pisał „Głos Powiatu Radzyńskiego” w artykule *Jak organizuje się w terenie akcję zbiórkową na Fundusz Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego*: „Wykonanie programu prac przez każdy Komitet Wojewódzki lub Komitety Powiatowe, sprowadza się zasadniczo do przeprowadzenia zbiórki na Fundusz Uczczenia Pamięci Marszałka przez: 1) zużytkowanie ofiarnej pracy, postawionych do dyspozycji Naczelnego Komitetu lub Komitetów regionalnych – członków organizacji społecznych, którym jako mężom zaufania tych organizacji będzie powierzona zbiórka indywidualna na listy składek, 2) przez wykorzystanie bądź dla propagandy, bądź dla ułatwienia zbiórki, środków organizacyjnych tych stowarzyszeń i instytucji, które zgłosiły swój akces do prac Naczelnego Komitetu”¹²³.

Dużo kłopotu sprawiło ustalenie historycznych miejsc gdzie działał, walczył i dowodził Piłsudski. Na Lubelszczyźnie było wiele miejscowości związanych z osobistą bytnością Marszałka i jego czynami. W komunikacie NKUPMJP pomyślono datę dekoracji orderami *Virtuti Militari* pułków kawalerii w Chełmie i Tomaszowie Lubelskim, chodziło o 19 i 20 marca 1921 roku, a nie jak podano w 1920 r. Nie uwzględniono ważnej wizyty w Chełmie 3 września 1920 r., kiedy to Naczelnik Państwa dekorował orderami VM dowódców i żołnierzy 9 „Podlaskiej” DP¹²⁴. Dalej jest następujące nieprawdziwe stwierdzenie: „Z 18 powiatów woj. lubelskiego tylko pięć, a mianowicie: bialski, włodawski, węgrowski, sokołowski i krasnostawski nie miały sposobności gościć Marszałka na swej ziemi, brały jednak żywy udział w pracach niepodległościowych, prowadzonych pod Jego kierownictwem, były tere-

¹¹⁸ AAN, NKUPMJP, sygn. 7, k. 107, Pismo WW WRO Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Lublinie do KPUPMJP.

¹¹⁹ „Gazeta Radzyńska”, nr 10 z 1935.

¹²⁰ AAN, NKUPMJP, sygn. 7, k. 120, Korespondencja z WRO.

¹²¹ Tamże.

¹²² „Gazeta Radzyńska”, nr 11 z 15 VI 1935.

¹²³ „Głos Powiatu Radzyńskiego” nr 1 z 1 IX 1935.

¹²⁴ Tamże, nr 12 z 12 III 1936. Por. *Kalendarium...*, t. III, s. 26.

nem przemarszu i walk I Brygady legionów lub żywej działalności POW”¹²⁵. Nie był osobiście Piłsudski na terenie powiatu radzyńskiego. Pominęto wizytę Naczelnego Wodza we wrześniu 1920 r. w Białej Podlaskiej¹²⁶.

Wojewoda lubelski na początku 1936 r. po analizie składu Powiatowych Komitetów Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego [dalej: PKUPMJJP] pilnym pismem o charakterze poufnym, stwierdził, że prawie na czele wszystkich Komitetów stoją starostowie. Kolejny raz zwrócił uwagę na konieczność uspołecznienia akcji: „Szlachetna, jednocząca wszystkich inicjatywa Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego winna mieć charakter wybitnie społeczny”. W konkluzji wojewoda prosił starostów o rzeczenie się prezesury Komitetów Powiatowych, przy zachowaniu funkcji delegatów powiatowych Rady Wojewódzkiej¹²⁷. O skali akcji propagandowej w okresie przygotowań pierwszej rocznicy zgonu Marszałka świadczyła odezwa NKUPMJJP na dzień 12 maja 1936 r., którą wydrukowano w nakładzie 200 tys. egzemplarzy¹²⁸. Województwo lubelskie otrzymało do rozprowadzenia 12 tys. odezw.

Okazją do sprawdzenia aktywności była pierwsza rocznica śmierci 12 maja 1936 roku. WWWROUPMJJP w Lublinie przygotował wzorcowy program obchodów dla Komitetów Powiatowych. Przewidywał on m. in.: „w godzinach wieczornych 12 maja uroczystą manifestację wszystkich organizacji i zrzeszeń społecznych oraz młodzieży szkolnej, która w ciszy i skupieniu w takt werbli przedefiluje przed odpowiednio przybranym miejscem uroczystości, na którym zostanie umieszczony portret (obraz lub rzeźba) Marszałka. Po defiladzie uczestnicy manifestacji w odpowiednim szyku ustawiają się w wyznaczonym placu, gdzie rozpalone zostanie wielkie ognisko i odśpiewana jedna zwrotka pieśni *Pierwsza Brygada*”. Dalej proponowano wmurowanie aktów erekcyjnych pod pomnik lub kopiec, a także tablic pamięci Marszałka¹²⁹.

Wznoszony Dom Ludowy we wsi Płudy gm. Białka, postanowiono nazwać imieniem Marszałka Józefa Piłsudskiego na podstawie uchwały Nadzwyczajnego Żałobnego Zebrania Rady Gromadzkiej w dniu 15 maja 1935 r. Dom Ludowy dzięki zaangażowaniu lokalnej społeczności został ukończony na pierwszą rocznicę śmierci patrona tej kulturalno-oświatowej placówki¹³⁰.

Patriotycznym zapalem mogła pochwalić się ludność wsi Żakowola w gm. Kąkolewnica, z inicjatywy Jana Piekarskiego i przy wsparcie wójta gminy Antoniego Mazura, usypano ziemny pomnik¹³¹ i w pierwszą rocznicę śmierci Komendanta: „Dla upamiętnienia czynów Marszałka Piłsudskiego, w dniu 12 maja (1936 r. – SK) o godz.

¹²⁵ AAN, NKUPMJJP, sygn. 7, k. 107, Pismo WW WRO Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Lubinie do KPUPMJJP.

¹²⁶ B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego*, Biała Podl. 1939, s. 46 i 49; por. Sz. Kalinowski, *Marszałek Józef Piłsudski honorowy obywatel Białej Podlaskiej*, Biała Podlaska 2010, passim.

¹²⁷ APL, UWL WO, sygn. 25, k. 98, Pismo wojewody lubelskiego z 25 II 1936 r. do starostów powiatowych.

¹²⁸ AAN, NKUPMJJP, sygn. 12, k. 2, Korespondencja WWNK w sprawie 12 V 1936.

¹²⁹ Tamże, sygn. 7, k. 108, Pismo WW WRO Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Lublinie do KPUPMJJP.

¹³⁰ Inicjatorami budowy Domu Ludowego byli: Członek Zarządu Gminy – Władysław Kwasówiec, Władysław Dłuszyński – miejscowy nauczyciel i Piotr Cybula – sołtys wsi Płudy. Por. „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 11 z 15 II 1936.

¹³¹ *Szkice z dziejów Kąkolewnicy i okolic*, red. P. Szkurlatowicz, Radzyń Podlaski 2014, s. 56.

17.00, jako na szlaku przemarszu I-ej Brygady Legionów w 1915 r., odbyło się uroczyste poświęcenie pomnika – kopca¹³². W uroczystościach z terenu powiatu radzyńskiego wzięły udział: władze, duchowieństwo, ZS, OSP, Związek Rezerwistów, harcerze, młodzież szkolna i licznie zgromadzone społeczeństwo¹³³.

Il. 4. Starosta H. Banaszkiewicz odsłania kopiec J. Piłsudskiego w Żakowoli 12 maja 1936 r.

Źródło: fotografia z przedwojennej kroniki szkoły powszechnej w Kąkolewnicy.

Podobny kopiec w drugą rocznicę śmierci Marszałka usypano w 1937 r. z inicjatywy leśniczego Edwarda Trzeciaka w Brzozowicy: „Był to trud i wysiłek niemały, ale zapał ludzi był jeszcze większy. Zarząd Gminy, peowiacy, harcerze, młodzież szkolna, ludowcy, Straż Pożarna, wszyscy wzięli udział w sypaniu kopców. Kobiety też przychodziły i choć w fartuchach nosiły ziemię¹³⁴. Uroczyste odsłonięcie kopca i pomnika odbyło się z udziałem władz, wojska, OSP, członków ZS oraz leśników.

W Jabłoniu podczas żałoby narodowej z inicjatywy przewodniczącego Gminnej Komisji Oświaty Pozaszkolnej uchwalono na placu pocerkiewnym wystawić krzyż dębowy, który został poświęcony w dniu pogrzebu Marszałka. Następnie przystąpiono do usypania pamiątkowego kopca. Na pierwszą rocznicę zgonu Piłsudskiego wykonano ogrodzenie, a młodzież szkolna przed uroczystością 3 Maja usypała ze żwiru ścieżkę i porobiła alejki. Harcerki udekorowały kopiec zasadzeniem kwiatów, które tworzyły napis: J. P. 1935, na bocznych ścianach umieszczono daty: 1914 i 1920. Związek Rezerwistów ufundował mosiężną tabliczkę na krzyż z napisem:

¹³² APL, UWL WSP, sygn. 1970, k. 43, Miesięczne Sprawozdanie Sytuacyjne nr 5/36 z 4 VI 1936 r. starosty powiatowego radzyńskiego.

¹³³ Sz. Kalinowski, *Szlakiem Legionów...*, s. 76.

¹³⁴ J. Trokiewicz, *Losy Ziemi Kąkolewnickiej*, Gdańsk-Żakowola Stara 1995, s. 79.

II. 5. Odślonienie kopca J. Piłsudskiego w Brzozowicy w 1937 r. Przemawia inicjator upamiętnienia leśniczy Edward Trzeciak.

Źródło: Zbiory rodziny leśniczego E. Trzeciaka.

„W hołdzie Marszałkowi Piłsudskiemu 12 V 1935 Jabłoń”. Inicjator upamiętnień J. Bialic pisał o roli tego miejsca w wychowaniu patriotycznym: „Niechże ta ziemia i ten krzyż choć w części świadczy o naszych uczuciach do ofiary, jaką dał z siebie Marszałek, niechże to będzie podzięką za pracę Jego dla Polski i Jej obywateli. Tu, pod tym kopcem, w dniach wielkich dla państwa zbierać się będą obywatele, młodzież i dzieci i tu będą ślubować stać wiernie na straży silnej Ojczyzny, jaką nam w spuściznie zostawił Największy z Wielkich Polaków”¹³⁵. Drzewo na krzyż i na ogrodzenie ofiarował administrator majątku Jabłoń, których właścicielem był znany rzeźbiarz August Zamoyski.¹³⁶

W Żerocinie dla złożenia hołdu Marszałkowi i upamiętnienia pobytu w 1915 r. I Brygady 12 maja 1936 r. rozpoczęto z inicjatywy nauczyciela Józefa Szweda sypanie kopca. Na placu ofiarowanym przez ziemianina hr. Artura Potockiego, wystawiono portret Piłsudskiego przybrany kirem w otoczeniu kwiatów i czarnych sztandarów, wartę zaciągnęli strzelcy¹³⁷. Akt erekcyjny poświęcił ks. Karol Wajszczuk w asyście

¹³⁵ „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 17 z 1 VI 1936.

¹³⁶ Z. Kossakowska-Szanajca, *Zamoyski*, Warszawa 1974, s. 17.

¹³⁷ „Głos Społeczny”, nr 24 z 21 XII 1936.

Il. 6. Odsłonięcie kopca J. Piłsudskiego w Jabłoniu w 1936 r.

Źródło: zbiory własne autora.

ks. Zaczynskiego. Licznie zgromadzonych mieszkańców m.in. wsi Bereza, Danówka, Dolha, Drelów, Łuzki, Puchacze, Rogoźniczka, Witoroż, Zahajki i Żerocin do ofiarnej pracy przy sypaniu kopca wezwał Józef Kortoniuk: „Piłsudski dał nam wszystko, co może dać człowiek, dał nam Polskę niepodległą, a czyż my, chociaż w ten skromny sposób nie odwdzięczymy Mu się za to? (...) wszystka zgromadzona ludność nosi ziemię rękoma, szpadlami, czapkami. Ktoś zaintonował „Boże coś Polskę”. Nastrój podniosły, uroczysty, przeżycia niecodzienne. (...) Teraz każdego dnia, ludność z coraz innej wsi, bierze gromadny udział w budowie. Kopiec rośnie. Pracy jest jednak wiele, bo potrzeba nam około 700 m³ ziemi”¹³⁸.

Na odsłonięcie kopca, usypanego na planie kwadratu o wymiarach 18x18 m i wysokości 7 m, w dniu 15 sierpnia 1936 r. przybyli przedstawiciele władz wojewódzkich, powiatowych, wojska oraz duchowieństwo diecezji podlaskiej¹³⁹. Powiat radzyński w skali całego kraju wyróżnił się wzniesieniem aż trzech kopców pamięci I Brygady i Komendanta Józefa Piłsudskiego.

W powiecie radzyńskim we wsi Łuzki 8 listopada 1936 r. odbyło się poświęcenie pomnika Peowiaków, tajnej organizacji wojskowej założonej w 1914 r. z inicjatywy J. Piłsudskiego. Uroczystość była wielką patriotyczną manifestacją z udziałem około 3 tysięcy osób i licznych delegacji z Południowego Podlasia.¹⁴⁰

Budowa Domu Strzeleckiego w Radzynie Podlaskim im. Marszałka Józefa Piłsudskiego zyskała zgodę WWNK, jako ważny element kreacji mitu Komendanta i argument w walce politycznej¹⁴¹. Aby uzyskać akceptację projektu i pomoc finansową NKUPMJP zwrócono uwagę, że w powiecie radzyńskim znajdują się dobra przywódcy endecji: „teren ten był i jest w większości wrogi tej (tj. strzeleckiej – SK) idei, słuchając już to podszeptów ze wschodu, już to ultra patriotów spod znaku mieczyków” a też, że „jesteśmy na Podlasiu, a o 14 kilometrów mamy Suchowolę, własność ks. Seweryna Czetwertyńskiego, sztab główny akcji wrogiej dla idei strzeleckiej”¹⁴². Ostatecznie sprawę rozstrzygnięto w następnym roku, tj. 1937: „Wydział Wykonawczy odnośnie przekazania zebranej przez społeczeństwo radzyńskie sumy 6000 zł na budowę domu Związku Strzeleckiego w Radzynie nie wnosi sprzeciwu. Co do nadania Domowi Strzeleckiemu w Radzynie Imienia Marszałka Józefa Piłsudskiego Wydział Wykonawczy wyraża zgodę, z tym jednak zastrzeżeniem, że dom ten musi być uprzednio całkowicie wykończony”. Pomimo mocnej argumentacji politycznej, WWNK pomocy finansowej ani obecnie, ani w przyszłości nie obiecywał¹⁴³.

¹³⁸ „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 17 z 1 VI 1936.

¹³⁹ G. Gill, *Kopce w krajobrazie kulturowym Polski*, Kraków 2006, s. 261; por. Sz. Kalinowski, *Pamięć i pomniki*, „Gościniec Bialski”, nr 3 z 2003, *Szlakiem kopców na Podlasiu*, „Gościniec Bialski”, nr 5 i 6 z 2007 oraz tenże, *Following the routes the mounds commemorating Józef Piłsudski in Podlasie*, [w:] *Tourism: theory - conditions - experiences*, ed. Grzegorz Godlewski, Marcin Bochenek, Biała Podlaska: Faculty of Physical Education, 2007, s. 193-198.

¹⁴⁰ Jeszcze więcej ludzi uczestniczyło w 1931 r. w odsłonięciu pomnika POW w Międzyrzeczu Podlaskim.

¹⁴¹ AAN, NKUPMJP, sygn. 34, k. 454, Pismo Zarządu Powiatowego ZS w Radzynie Podlaskim do Prezesa ZG ZS z 25 IX 1936.

¹⁴² Tamże, k. 459.

¹⁴³ Tamże, k. 454, Pismo z 12 VII 1937 r. Sekretariatu WWNK do Wojewody Lubelskiego jako Delegata NKUPMJP.

II. 7. Okolicznościowy numer „Głosu Powiatu Radzyńskiego” z okazji złożenia we wspólnym grobie na cmentarzu na Rossie w Wilnie ciała Marii Piłsudskiej i serca Józefa Piłsudskiego 12 maja 1936 r.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem.
Rok X. 15 maja 1936 r. Cena 15 groszy Nr. 16.

GŁOS

POWIATU RADZYŃSKIEGO

DWUTYGODNIK

gospodarczo-samorządowy i społeczno-oświatowy

MATKA I SERCE SYNA

*Niech przyjaciele moi w nocy się zgromadzą
I białe serce moje spalą w ołoeisie
I tej, która mi dała to serce, oddadzą...*
JULJUSZ SŁOWACKI.

Spełniła się ostatnia wola Józefa Piłsudskiego... W otoczeniu mogił żołnierskich, na cmentarzu na Rossie, pod ciężką, czarną płytą Mauzoleum spoczęły prochy Marii z Billewiczów Piłsudskiej, a u jej stóp serce Syna...

Na płycie napis. Prosty, najkrótszy, a przecież jakże wiele mówiący: Matka i Serce Syna.

Matce ofiarował Marszałek Piłsudski swe serce, Matce, która ukształtowała Jego duszę. Wpoila miłość bez granic do Ojczyzny, wskazywała drogę do wolności.

W 17-ym roku życia Marszałka — odeszła odeń Matka na zawsze, a przecież jak głęboko przykazania jej w duszę Mu zapadły, jaki zapal ofiarny i wolę mocy i nakaz walki potrafiła rozniecić w sercu Syna — okazał Józef Piłsudski całemu swemu życiu.

Snując wspomnienia swego dzieciństwa napisał Marszałek:

„Matka od najwcześniejszych lat starała się rozwinąć w nas samodzielność myślenia i podniecała uczucie godności osobistej, które w moim umyśle formowało się; tylko ten człowiek wart nazwy człowieka, który ma pewne przekonanie i potrafi je bez względu na skutki wyznawać czynem...”

I dalej:

„Matka nie starała się nawet ukrywać przed nami bólu i zawodów z powodu upadku powstania, owszem, wychowywała nas, robiąc właśnie

nacisk na konieczność dalszej walki z wrogiem ojczyzny...”

Przy zamkniętych drzwiach, żeby nikt obcy nie zobaczył i nie usłyszał, czytywała Maria Piłsudska swym starszym dzieciom zakazane, podniesione przez to do symbolu świętości — dzieła wieszczów.

Kończyła zaś zawsze słowami przepowiedni Zygmunta Krasińskiego: „Będzie Polska w imię Pana”.

Takie to wspomnienia dzieciństwa, taki obraz Matki towarzyszył całemu życiu Marszałka. Nawet z za grobu wpływ Matki nie ustał. Bo — jak wyznał raz Marszałek Piłsudski:

„Gdy jestem w rozterce ze sobą, wtedy pytam siebie samego, jakby Matka kazała mi w tym wypadku postąpić i czynię to, co uważam za jej prawdopodobne zdanie, za jej wolę, już nie oglądając się na nic...”

W Wilnie „jednym z napiętniejszych miast na świecie”, w Wilnie, o którym Marszałek mówił, że „wszystko piękne w mej duszy przez Wilno pieszczone” — spoczęło na wieki serce Marszałka. Na Rossie, w otoczeniu mogił żołnierzy, co polegali za wspólną z Nim sprawę, w otoczeniu swoich żołnierzy, swoich chłopców, których tak Komendant ukochał — spoczęło Jego serce.

I spoczęło u stóp Tej, która Mu to serce nie tylko dała, ale rzuciła w nie pierwszy posiew miłości Ojczyzny, bohaterstwa i woli. Posiew, co tak wspaniale przyniósł plony — dał nam Ojczyznę wolną i potężną.

A wszystko to mówią krótkie, proste słowa: Matka i Serce Syna...

Źródło: „Głos Powiatu Radzyńskiego”, nr 16 z 15 maja 1936 r.

Obok licznych lokalnych inicjatyw, Podlasiacy uczestniczyli w akcjach ogólnopolskich uczczenia pamięci Marszałka. W 1936 r. taką okazją był „Hołd Matek” i uroczystość w Wilnie na Rossie, gdzie 12 maja odbył się pochówek Matki i Serca Syna¹⁴⁴. O 16 kart wyjazdowych wystąpił starosta radzyński, w tym: „delegacji umundurowanych – 6 osób, delegacji regionalnych w strojach ludowych – 9 osób, delegacja nie umundurowana – 1 osoba. Jedna delegacja wieńcowa”. Reprezentowanych było 8 związków i organizacji: Związek Rezerwistów, ZS, OSP, Kółka Rolnicze, KGW, ZMW, Związek Peowiaków i ZPOK oraz „dwie Matki wybrane przez Komitet Powiatowy”¹⁴⁵. „poczty sztandarowe z hołdem do Wilna zgromadziły około 20 tys. osób z całej Polski.

Mieszkańcy Podlasia, sypiąc kopce na własnym terenie, nie zapominali o wsparciu akcji wznoszenia Kopca Niepodległości im. Marszałka Józefa Piłsudskiego na Sowińcu¹⁴⁶. Specjalnym pociągiem z Łukowa 26 czerwca 1935 r. wyjechała do Krakowa delegacja powiatów: białskiego, łukowskiego i radzyńskiego, licząca kilkaset osób. Zwiedziła Stare Miasto królewskiego grodu i udała się na Wawel. Wizytę relacjonował dziennikarz lokalnej gazety: „Delegacja wchodzi do krypty. Powaga i smutek maluje się na twarzach. Idą wszyscy powoli, przechodzą przed Tym, co dał im Ojczyznę, kłękają by podziękować Bogu za zesłanie Polsce tego Najlepszego Jej Syna, by wymodlić Mu Wieczysty Pokój. Marszałek Piłsudski, jakby spał, leży w srebrnej trumnie i zda się, że chce powiedzieć do tłumnie składających Mu hołd «strzeżcie Ojczyzny, którą wam wywalczyłem». Wychodzą wszyscy z powagą i w ciszy, a niejeden łzy wyciera”. Potem delegacja udała się na Sowiniec, aby osobiście wziąć udział w sypaniu Kopca, „który ma pozostać na wieczną pamiątkę i świadczyć o Wielkości Czynu Marszałka”¹⁴⁷.

Naczelny Komitet przygotował zestawienie składek na Fundusz Uczczenia Pamięci Marszałka J. Piłsudskiego wpłaconych do NK w Warszawie do 31 XII 1936 r. W całym kraju zebrano 5 631 479 zł 37 gr.¹⁴⁸ W województwie lubelskim Komitety Powiatowe pozyskały 50 093 zł 99 gr, natomiast dzięki centralnej akcji NK z terenu naszego województwa zebrano 282 167 zł 69 gr.¹⁴⁹ Najwięcej zebrano w Lublinie – 20 886 zł 08 gr, potem w powiatach: Siedlce – 5 885 zł 26 gr, Janów Lubelski – 4 289 zł 61 gr, Lubartów – 2 894 zł 11 gr i Puławy – 2 272 zł 34 gr. Powiat białski był na 12 miejsku

¹⁴⁴ AAN, NKUPMJP, sygn. 12, k. 86. W protokóle z 28 posiedzenia WW z dnia 17 III 1936 r. zwrócono uwagę, że „rocznica zgonu Marszałka Józefa Piłsudskiego nie może być wiązana z dziesięcioleciem wypadków majowych”.

¹⁴⁵ APL, UWŁ WO, sygn. 25, k. 168, Pismo z 3 V 1936 r. starosty powiatowego radzyńskiego do wojewody lubelskiego Delegata Naczelnego Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego.

¹⁴⁶ Kopiec zaczęto sypać w XX rocznicę wymarszu z Oleandrów Pierwszej Kompanii Kadrowej – 6 VIII 1934 r. Po śmierci Marszałka do budowania Kopca włączył się cały naród, były dni, że przewijało się do 10 tys. osób. W efekcie w ciągu 3 lat usypano górę wysokości 36 m o kubaturze 130 tys. m³. Od 9 VI 1935 r. prace koordynował NKUPMJP. Do 1939 r. złożono ponad 3600 urn z ziemią z miejsc związanych z walką o niepodległość, m.in. urnę z ziemią ze wszystkich lotnisk w Polsce. Zob. J. Bukowski, R. Hnatowicz, W. Pęgiel, *Historia Kopca Józefa Piłsudskiego 1934-1993. Kopca Niepodległości. Mogiły Mogił*, Kraków 1994, passim

¹⁴⁷ „Gazeta Radzyńska” nr 14 z 1 VIII 1935.

¹⁴⁸ *Sprawozdanie...*, s. 38.

¹⁴⁹ Tamże, s. 36.

w województwie z sumą 1 054 zł 54 gr, a za nim radzyński – 1 004 zł 32 gr, z sąsiednich powiatów: łukowski – 1 517 zł 08 gr i włodawski – 1 411 zł 13 gr miały lepsze wyniki zbiórki.¹⁵⁰

Zarząd Miejski w Międzyrzecu Podl. 27 XI 1937 r. uznał, że zakup popiersia J. Piłsudskiego do sali posiedzeń Rady Miejskiej, na który przeznaczono 850 zł, jest sumą niewystarczającą. Postanowiono płaskorzeźbę z wizerunkiem Marszałka przenieść z budynku magistratu do sali posiedzeń RM, a kwotę 850 zł przeznaczyć na fundusz zakupu karabinu maszynowego na potrzeby wojska.¹⁵¹

Po ukazaniu się 23 czerwca 1937 r. komunikatu PAT o przeniesieniu zwłok Piłsudskiego tego samego dnia Ministerstwo Spraw Wewnętrznych skierowało poufne pismo do UW w Lublinie w którym „prosi o natychmiastowe wpłynięcie na miejscowe organizacje i stowarzyszenia, aby bezwzględnie zaniechały i powstrzymały się od jakichkolwiek czynnych demonstracji w stosunku do miejscowego duchowieństwa. (...) Natomiast nie należy kłaść tamy uchwalanym przez organizacje masowym rezolucjom przesłanym w formie depesz do Pana Prezydenta RP, Naczelnego Wodza i Premiera Rady Ministrów, wyrażających hołd głowie państwa i naczelnemu wodzowi oraz uznanie Rządowi za zajęte stanowisko w sprawie przeniesienia zwłok ś. p. Marszałka oraz zawierającym wyrazy potępienia dla postępowania Metropolity Krakowskiego”. Następnego dnia pismo zostało wysłane do starostów powiatowych województwa lubelskiego.¹⁵²

Głośna sprawa przeniesienia 23 czerwca 1937 r. przez ks. arcybiskupa A. Sapiechę trumny Marszałka z krypty św. Leonarda do krypty pod wieżą Srebrnych Dzwonów, wywołała żywą reakcję władz i społeczeństwa na Podlasiu.¹⁵³ Protestowały również związki kombatanckie i organizacje społeczne. Z Międzyrzecza Podlaskiego do Prezydenta RP wysłano depeszę: „Odczuwając boleśnie incydent zaszły w Krakowie u trumny Wodza Narodu i Wskrzesiciela Polski Marszałka Józefa Piłsudskiego, składamy Ci Najdostojniejszy Panie Prezydencie wyrazy głębokiego hołdu, posłuszeństwa i oddania.¹⁵⁴

Podsumowanie

Promocja legendy Józefa Piłsudskiego dzięki zaangażowaniu administracji państwowej i samorządowej osiągnęła apogeum w latach trzydziestych II Rzeczypospolitej. W przestrzeni publicznej powiatu legendę Marszałka utrwały okolicznościowe

¹⁵⁰ Tamże, s. 35-36.

¹⁵¹ Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim (dalej: APLOR), Akta miasta Międzyrzecza Podlaskiego (dalej: AmM), sygn. 57, s. 387, Protokół Rady Miejskiej z 27 XI 1937 r.

¹⁵² APL, UW, WSP, sygn. 254, k. 19, Pismo poufne z 23 VI 1937 r. MŚW do UW w Lublinie.

¹⁵³ „Głos Społeczny”, nr 14 z 15 VII 1937.

¹⁵⁴ APL, UW, WSP, Związek Rezerwistów 1933-37, sygn. 2442, k. 166. Protest podpisali: Stanisław Kotłowski – Komendant Związku Rezerwistów, Stanisław Gruczyński – dyrektor Gimnazjum Kupieckiego, burmistrz Stefan Mańkowski – w imieniu swoim i ZS, Dariusz Stopnicki – Związek Podoficerów Rezerwy, Leon Teodorczyk – Komendant Straży Pożarnej, Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

uroczystości, pamiątkowe tablice, pomniki i obiekty użyteczności publicznej, którym nadawano imię Piłsudskiego. „Żywymi pomnikami” były drzewa posadzone w Lipniakach i Międzyrzecu Podlaskim. W miastach i osadach powiatu główne ulice nazwano imieniem Naczelnego Wodza zwycięskiej wojny w 1920 roku. Brak stałego garnizonu w powiecie, był przyczyną, że obchody Dnia Żołnierza były świętowane bardzo skromnie.

Proces kształtowania się legendy J. Piłsudskiego w regionie rozpoczął się podczas I wojny światowej i trwał przez cały okres międzywojenny. Proces ten miał kilka etapów: w okresie 1918-1926, po utracie państwowych stanowisk, Marszałek schronił się w Sulejówku i pamiętało o nim tylko środowisko legionistów. Od zamachu majowego w 1926 r. do śmierci Piłsudskiego w 1935 r. można mówić o apogeum legendy. Po zamachu majowym w 1926 i wprowadzeniu rządów autorytarnych kult¹⁵⁵ Piłsudskiego stał się oficjalną ideologią państwową, której rozpowszechnianie nasiliło się jeszcze po jego śmierci w 1935. Portrety Piłsudskiego wisiały na ścianach w instytucjach i urzędach państwowych. Marszałek był głównym tematem wielu utworów literackich, widniał na licznych obrazach, był patronem wielu organizacji, obywatelem honorowym kilkudziesięciu miast (m.in. Białej Podl., Chełma i Siedlec), jego imieniem nazywano instytucje, m.in. szkoły. Kult osoby Piłsudskiego był ważnym elementem wychowania patriotycznego. W 1938 r. Sejm uchwalił specjalną ustawę, która pod karą więzienia zakazywała szkalowania imienia Józefa Piłsudskiego.

Wiele różnych upamiętnień inicjowała lokalna administracja w pierwszą i drugą rocznicę śmierci. Od 1938 r. w Polsce obawiano się wojny i zamiast kolejnych pomników, społeczną aktywność władze skierowały m.in. na akcję Fundusz Obrony Narodowej.

Legenda Marszałka w powiecie radzyńskim, jak i całej Polsce, tylko po części kształtowała się samorządnie i spontanicznie. Administracja centralna przygotowywała zadania związane z promocją „kultu” Józefa Piłsudskiego do wykonania w terenie. O zasięgu i skuteczności działań decydowały przede wszystkim przemyślane zabiegi propagandowe podejmowane przez otoczenie Piłsudskiego i obóz sanacyjny.

Szczególną okazją były obchody rocznic 6 sierpnia, 11 listopada i 15 sierpnia oraz imienin Piłsudskiego. Znaczny zakres uroczystości był możliwy przy współpracy z wojskiem, szkolnictwem oraz organizacjami społecznymi, przede wszystkim Związkiem Strzeleckim i FPZOO. Także kultura i prasa skutecznie propagowały legendę Piłsudskiego w powiecie radzyńskim¹⁵⁶. Powiat radzyński wyróżniał się w regionie ilością i różnorodnością imprez i uroczystości promujących legendę Marszałka Józefa Piłsudskiego.

¹⁵⁵ H. Hein, *Kult Piłsudskiego i jego znaczenie dla państwa polskiego 1926-1939*, Warszawa 2008, passim.

¹⁵⁶ Więcej na ten temat: Sz. Kalinowski, *Organizacje społeczne i prasa w akcji promocji legendy Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w okresie II Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 11, 2013, s. 19-44.

Summary

The role of government in promoting the legend of Jozef Pilsudski in Radzyń Podlaski in the years 1918-1939

Legend of Jozef Pilsudski during his lifetime become an important part of his biography. Legend has survived and exerted an important influence on the attitudes of successive generations of Poles. Pilsudski had not only followers, but also many enemies, who exposed his errors and vices. Promoting legend Marshal reached its apogee in the 1930s. A special occasion was the celebration of anniversaries of 6th August 1914, 11th November 1918 and 15th August 1920 and the name-day of Pilsudski. A wide range of events was made possible thanks to the efforts of state and local government officials. The formation of the legendary Commander in the region began during the First World War and continued throughout the interwar period. Legend of Marshal in Southern Podlasie only partially developed spontaneously. Its range was determined propaganda operations undertaken by the circle of Pilsudski's and Sanation.